

III

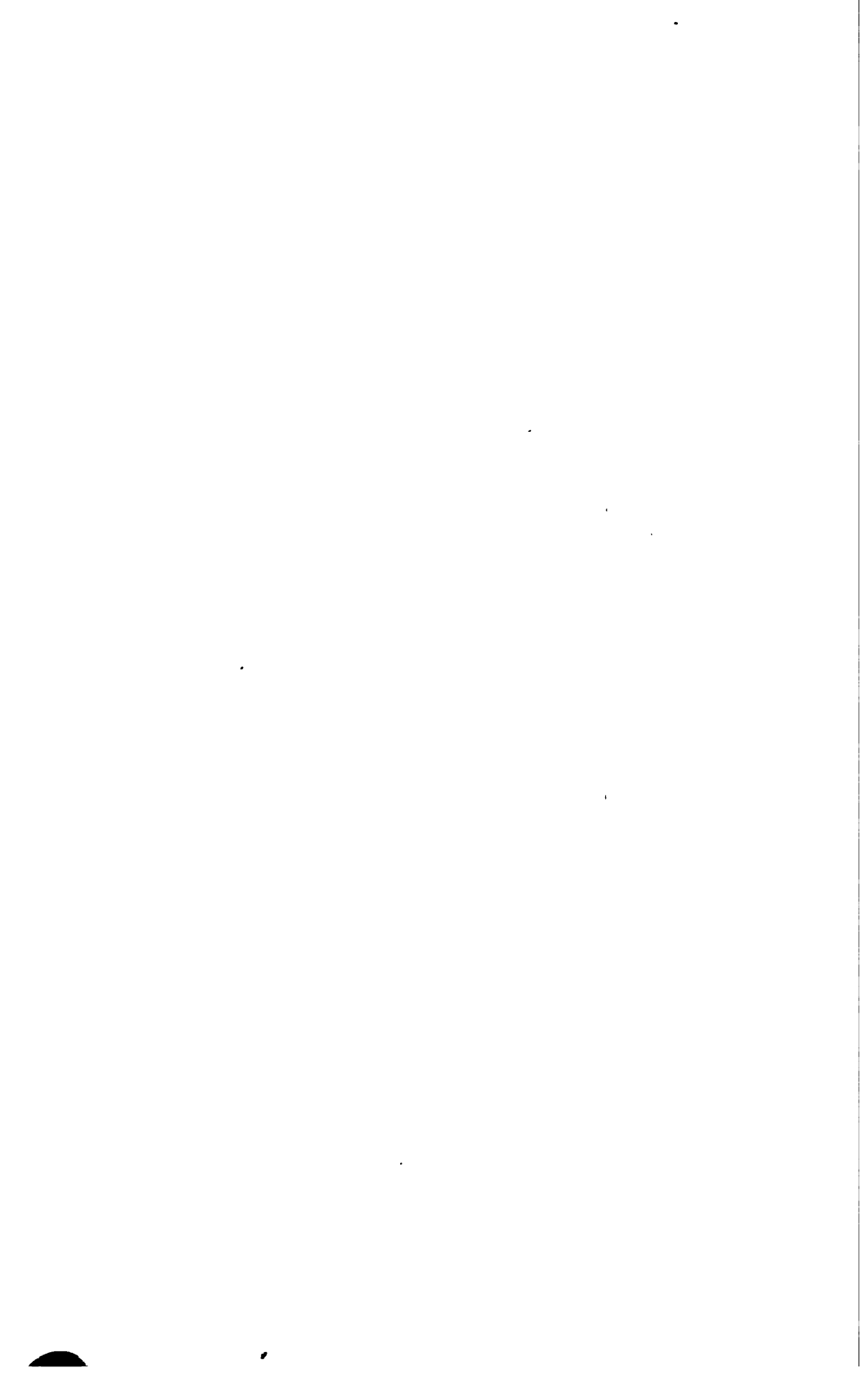
КРАТКО ИСТОРИКОГЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ

НА

ГРАДОВЕТЪ ОХРИДЪ И СТРУГА

ОТЪ

К. А. ШАПКАРЕВЪ.

А. Охридъ.

Патриаршеска и царска бългaрска столица.¹⁾

I.

Положение, околностъ и климатъ.

Градъ Охридъ, както е извѣстно отъ историята въвъ врѣмето на царь Самуиловата династия е билъ столица на бългaрското царство-което тогава се простирало на югъ до самата днешна Гърция на западъ граничило съ Адриатическо море. А прѣвъ много вѣкове, дори и до прѣди 1762 година, е билъ сѣдалище на бългaрски Патриархъ или независимъ архиепископъ. Днесъ Охридъ не е повече отъ единъ обикновенъ околийски градъ въ Битолския вилаетъ и санджакъ, на найзападната граница на Македония и имащъ съсѣдни градове: на изтокъ Прилѣпъ, 16-часа разстояние; на югоистокъ Рѣсенъ, на 5-часа разстояние; на югозападъ Старово и Пограецъ. а по на югъ Корча, на 14-часа разстояние, близу до който е и едноврѣмешниятъ градъ а сега село, Воскополе; на западъ, Струга, на 3-часа разстояние, а пб-назападъ въ Албания Елбасанъ, на 18-часа; на сѣверъ Дебъръ, на 12-часа разстояние, и на северо-изтокъ Кичава, сщо на 12-часа.

На Охридъ днесъ гледаме като на развалини (урвалища) отъ нѣкое великолѣпно нѣвогашно здание. Но подъ тия стари, натрупани

¹⁾ Охридъ, чини ми се, е описванъ до нѣйде и другдѣ, както на послѣдно и въ кн. IV-а М. Сб. Тукъ ще се потруда доколкото ми бжде възможно, да притуря недостатъчното и да поправа неточното.

Всичко що се отнася до прѣданията за Охридъ и околността му, слушалъ съмъ отъ трима покойни старци: именно 1) отъ пок. Никола Рогузаровъ, починалъ прѣди нѣколко години на повече отъ 90 годишна възраст; 2) отъ пок. Миле даскалътъ полъ Алексевски, сщо прѣди нѣколко години починалъ 85-годишенъ; и наймного 3) отъ блаженопочившаго ми татка, който се прѣдстави о господъ прѣвъ ноември 1878 год., 85-годишенъ старецъ. Покойниятъ макаръ простъ и сиромахъ работникъ и съвсѣмъ неграмотенъ, все, щото отъ постари билъ слушалъ, чудно помнѣше и често пъти ни разказваше подробно. Лашото биде това, че нѣколко години прѣдъ смъртъта изгуби слухъ, та немогохме да се воспользуваме до край отъ старешката му опитностъ и чудна паметностъ.

на грамади урвалища, не ще ли можемъ да намѣримъ нѣщо, скъпоцѣнно за насъ, нѣкоя народна антика, ако бихме се потрудили да ги поизровимъ? Ето съ каква цѣль и надежда пристѣпимъ къмъ описанието му.

За да си състави човѣкъ приблизително понятие за мѣстото, на което се намира Охридъ, нека си въобрази една тригълна възвисена окръжност, или висока поляна (котловина) отъ около 30—35 часа обиколка (периметъръ), заградена отъ вси страни съ високи раззеленѣли планини, на която върхътъ е при градеца *Поградецъ* на югъ, а на другитѣ два ъгла на сѣверъ, западъ и северо-западъ.

Планинитѣ които окръжаватъ тая висока котловина, като започнемъ отъ западъ, сж слѣднитѣ.

1. Една вѣтвя отъ Акроверавнийскитѣ планини съставя западната ѝ ограда, която е и найзападна граница на Св.-Стефанска България и задъ която започва вече Албания съ найближнии ѝ градъ Елбасанъ, дѣто почиватъ нетленнитѣ мощи на Св. Иванъ Владимиръ, почитанъ отъ тамошното и Охридското население безъ разлика на вѣра и народностъ. Тая планинска вѣтвя носи различни имена, споредъ селата, които сж разположени по нея както слѣдва:

а) *Орловъ-камень*, при който е Дримско-гърло, найна сѣверъ, дѣто се свършва сѣверо-западната граница на Охридско — Стружката околия, а отъ тамъ започва вече Дебърската.

б) иде *Беличката* планина или *Беличица*, на която лѣжатъ на източното ѝ рѣбро двѣ влашки села, „Горна и долна Белица“, и понадолу арнаутското село „Велеща“, за които ще поговоря и другждѣ. Върховетѣ на тая висока планина цѣла година се бѣлватъ отъ снѣгъ.

в) *Линската* планина, така наречена отъ селото „Линъ“, за което казватъ да е на сжщото мѣсто, на което се намиратъ нѣвогашинитѣ гр. „Лихнидосъ“, на една, подадена въ езерото като полуостровъ могилка. За него ще имамъ да спомена нѣщо и другждѣ.

г) *Какелската* планина, отъ селото *Какеле*.

д) *Лънгарската* планина отъ влашкото село „*Лънга*“.

е) *Старовската* планина, отъ градеца „*Старово*“.

ж) *Мокърската* планина, отъ околията „*Мокра*“, въ старовското окръжие. Послѣдната така е наречена, види се по царь-Самуиловия татко, Шипманъ-Мокра. Най сетя ѝ на найюжния край тая планинска вѣтвя свършва се.

3. Съ *Св. Наумската планина*¹⁾ отъ дето е пътятъ за Кочра;
 2. На югъ другъ редъ планини, вѣтви, както казватъ, отъ Шарскитѣ; между нихъ сж:

а) *Търпейката* планина, така наречена отъ селото „Търпейца“ послѣ.

б) *Галичица* найвисоката планина въ тая окръжностъ, отъ която снегътъ никога не липсува. По на изтокъ отъ нея иде.

в) *Лѣтница*²⁾ планина, раздѣлена отъ Галичица съ единъ долъ. На източното ребро на Лѣтница има село „Изтокъ“, за което казватъ да е било родно мѣсто на Юстина и Юстиниана, наречено така отъ името на Юстиниановия татко. Притурятъ още че се виждали още основитѣ на Юстиниановото „четвъро-стълбие“ въ това село. Въ сжщата Прѣспанска околия има и село „Германъ“, на което показватъ като на Велизарово мѣсторожение.

На югоисточното подножие на послѣднитѣ двѣ планини се простира да длъжъ къмъ югъ Прѣспанското езеро съ околията Прѣспа, горна и долна, и съ главно мѣсто Ресенъ. Водитѣ отъ това езеро се цеджтъ, както народътъ вѣрва, прѣзъ реченитѣ планини въ Охридското езеро, като прѣдварително на Охридското подножие на сжщитѣ планини образуватъ извори съ природни увеселителни мѣста, прохладжани отъ обилни студени води, при които охридскитѣ жители често въ празнични дни отиватъ фамилярно на увеселения.

Отъ тия извори по-забѣлжителни сж:

и) *Бейбунаръ*, който погрѣшно покойниятъ Г. С. Раковски споменува вмѣсто „Бѣлъ-Дунавъ“ въ коледната охридска пѣсень: (Сива, Сива Василица и пр. вж. „Българска Старина, стр. 30 и 35), вмѣсто истинската Охридска

„Сива, Сива, Голбница,
 Къдѣ-си се осивила?

Тамб-горѣ на Бѣлъ-дунавъ и пр. (вж. въ Сборника ми; коледна или божична пѣсень № 74.)

б) *Студенчица*, най бележитиятъ изворъ съ най прѣлѣстно положение.

в) *Ржчпска* рѣка, която извира изъ една долчина, „*Ржча*“ наричана.

¹⁾ Изброенитѣ до тукъ планини носятъ и други имена, които обаче за сега не мога да си спомня добрѣ.

²⁾ Тая планина не се споменува въ статията за Охридъ, обнародвана въ кн. IV на М. Сб., или името ѝ е замѣстено съ: „Сука гора“. На нѣя има нѣколко села *Коньско, Ешица, Велестоо, Шитокче, Ражче* и пр.

г) Изворътъ на рѣка „Дримъ“ при обителъта Св. Наумова. На изтокъ слѣдватъ пакъ сжицитѣ вѣтви отъ Шарскитѣ планини подъ различни мѣстни имена, взети повече отъ селата, които лежатъ на нихъ или обратно, като: *Петрино, Страчка, Завойска, Сирумско, Плакенска* и найпослѣ:

4. На сѣверъ идатъ *Дебърчанскитѣ* и сетнѣ *Дебърскитѣ* планини, които на северозападъ се допиратъ до западнитѣ „*Орловъ-Камень*“ и „*Дримско-гърло*“. Задъ първитѣ лѣжи гр. *Кичава*, а задъ вторитѣ гр. *Дебъръ*.

Една гранка отъ сѣвероизточнитѣ планини въ видъ на остъръ върхъ се вдава къмъ вътрешността на така заградената поляна. Та достига съ носа си речи до близустоящото езеро, дѣто образува единъ остъръ клонъ съ прѣрѣзана глава близу до него, до което речи се допира, наричанъ „*Гѣбавци*“ съ едноименното си малко селце на подножието му. А малко по на северозападъ, на равно мѣсто друго село „*Подмоліе*“.¹⁾

Малко по на изтокъ отъ Гѣбавци, отъ сжицата гранка спуща се една вѣтва могили, „*Чekoщина*“ наричана и изпосадена съ лозя, която обгражда едно доста широко равнище, сѣщо изпосадено съ лозя и наричано „*Патѣрица*“. Низъ тѣзи послѣдни лозя и днесъ на много мѣста има грамади каменя и тухли, събирани на купове отъ разтуренитѣ нѣбогашни сгради на старото Охридско прѣдградие „*Хермелия*“, дѣто проповѣдвалъ и кръщавалъ съ хиляди души въ близното езеро Св. Еразъмъ, за паметъ на които и до сега се е запазила една малка църквица въ видъ на пещеря, вдлѣбната въ самия поменати носъ Гѣбавци. Охридчани всѣкоя година на 2 юния, празнуватъ спомена и мнозина фамилиарно отиватъ въ църквицата, която едва 5—6 мина съзима, да се черквуватъ; а единъ градски свещеникъ особито ефимерията отъ градската махала „*чeшница*“ служи тоя день църковна служба.

За поменатото прѣдградие „*Хермелия*“ запазило се е у насъ едно прѣданіе, че отъ стѣнитѣ му направили се Охридскитѣ стѣни,²⁾ и че каменята били подавани отъ рѣка на рѣка по народа, който пореденъ на редове измежду едночасовото разстояние отъ това мѣсто до Охридъ и че народътъ отъ обата пола до толко билъ занетъ въ тая работа, че едва по една стара жена била оставена на по

¹⁾ Тие двѣ села взели имената си отъ бойоветѣ, съ турцитѣ, за които ще кажемъ другдѣ.

²⁾ *Стѣни* у насъ казватъ на карнитѣ или канаритѣ — голѣми каменя, а сжицитѣ стѣни или градски зидове назоваватъ по турски: *камета*. Тукъ се разумѣватъ послѣднитѣ.

седемъ люлки съ малки дѣца, да люля а вситѣ останали били занети съ прѣфѣрлянне каменята отъ прѣвграднето въ града. А кога именно е било това нѣщо, нивой не знае.

До самиятъ споменати носъ Гъбавци къмъ истока, на край-езерното равнище, на пята отъ Охридъ за Струга има турски гробища съ едно тюрбе. За тия гробища казватъ, че сж били отъ падналитѣ турци въ едно сражение съ Скендербега, въ което турцитѣ били съвсѣмъ поразени отъ послѣдния; а за тюрбето, че било гробътъ на турския въ това сражение военачалникъ Балабанъ-паша, който падналъ въ сжщия бой.¹⁾ Турцитѣ днешни у насъ религиозно почитание иматъ къмъ спомена му и се кланятъ на това тюрбе.

Всички речи споменати планини, както и равнищата, сж изпосѣяни все съ села чисто български, и носятъ имена все чистославнски, а не гръцки или турски, както по други мѣста. За любопитство, ще спомена нѣколко само, на пр. Пѣщани, Търпейца, Елшани, Кѡньско, Шиповно, Велестѡ, Рамне, Видобища, Велгощи, Лѣсковецъ, Корѡбица, Кѡсель,¹⁾ Завой, Скрѣбатно, Опейнца, Свинища, Плавъ, Сѣруля, Курѡтица, Лѣкочѣрей, Бѣлъ-каменъ, Орѡвникъ, Байникъ, Вѡлино, Мишлѣшѡ, Бийолѡрница, Вишне, Вѣщани, Бѡроецъ, Лѡкувъ, Злѣсти, Слѡвоо, Вѣрбани, Лѡктинѣ, Годивѣ, Цѣрвенѡ-вода, Мешѣница, Оздѡмени и др. и др., вситѣ населени отъ чисто българско

¹⁾ Тука прѣданнето за смъртта на Балабанъ-паша не се съгласява съ историята на Скендербега, обнародвана кратко отъ Марко Д. Балабановъ подъ заглавие: Борба за отечество и вѣра или Скендербей, албанский герой (1444—1467 г.), Пер. Спис. кн. ХLIX—L, стр. 1—31), дѣто на стр. 14 се казва, че Балабанъ-паша съ 15,000 конника и 3000 пѣшава дѣйствиелно на три пѣти билъ разбиванъ отъ Скендербега около Охридъ, но самъ тоя едва се спасилъ. А на стр. 15 се казва, че при Броя билъ тежко раненъ и ударилъ на бѣгъ, та прѣди да стигне въ турския лагеръ, издѣхналъ. Ако е това послѣдното вѣрно, тога трѣба да смѣтаме, че Шереметъ-паша е падналъ и погребенъ въ споменатото тюрбе при Гъбавци.

¹⁾ *Косель* у насъ значи кюкюртъ, симпуръ, жупель, сера. Съ това име се наричатъ двѣ села, горни и долни Косель, които лежатъ на подножнето на една отъ источнитѣ Охридски планини, близу до които села на сжщото подножие до прѣди 60—70 години се копаетъ и обработвалъ кюкюртъ. На тая руда работили жителитѣ отъ осемъ близки тамъ села: Велгощи, Лескоецъ, Скрѣбатно, Горни и Долни-Косель, Свинища, Опейнца и Завой, които отъ това и днесъ тую-речи се наричатъ *мадамски* села. Но пожеже отъ нѣкое врѣме се забѣлзало, че разноскитѣ за обработване рудата надминували произвеждането ѳ, а още че по нѣколко мина отъ работницитѣ умирали всѣкоя година, за това тѣртия изкопанѣето и обработванѣето на косела. Не само тая планина, но и близжитѣ ѳ, а особито Велгошката отъ далеч издаватъ тежка кюкюртна воня. На това мѣсто, дѣто изкопвали симпура, освѣтъ много пѣрстни могилки, образувани отъ копаната земля, има днесъ една дунка или духло, колкото единъ старъ турски бешикъ широко, прѣвъ което изподъ земята излиза вѣтрѣцъ, та изфрля навѣтъ малки камѣни. Това подтвърждава до нѣидѣ прѣданнето, че тамъ нѣкога е билъ вулканъ, сега изгасналъ, отъ изриването на който прѣди хиляди години градътъ, който не билъ ужъ на сегашното си мѣсто, а на едно равнище по на истока, потъналъ билъ. Сега това послѣдно мѣсто е покрито, часть отъ единъ езерски залавъ или ржавъ, а часть отъ глина блатища, дѣното на които е живо тресалище и много гѣмни.

население, освѣнѣ двѣ села, Горня и Долна Белица, споменати и по-горѣ, които се населяватъ отъ власи, и осемъ арнауто-мохамедански села; Велеща, Поунѣ, Делогоши, Мислоожда, Татеша, Песочанѣ, Боговица и пр., първото отъ които е на западъ отъ г. Струга, на подножието на Беличката планина, а другитѣ на сѣверъ отъ езерото, по полето до Дебърчанскитѣ планини и до рѣка Сатеска,

Описаната до тукъ яйцевидна плоска окръжностъ или висока котловина, прѣсѣчена до срѣди комай посрѣдствомъ носа Гъбавци, раздѣля се на суша и вода. Половината близу частъ отъ нея, юго-западната, държи езерото, което започва отъ найюжния край на окръжността, отъ св. Наумовия манастиръ, та покрай западнитѣ планини простира се надлъжъ къмъ северъ до г. Струга. Формата на езерото такожде образува единъ елипсъ; на югъ по-широкъ, а на сѣверъ по-тъсенъ. Подългиятъ прѣчникъ отъ югъ къмъ сѣверъ на езерския елипсъ е отъ 8—9 часа или 40—45 километра; а по-късиятъ отъ западъ къмъ изтокъ, отъ 4—5 часа. Обиколката или периметърътъ на езерото е отъ около 18 часа: Отъ св. Наумовия манастиръ до Струга 9—10 часа; отъ тамъ до Охридъ 3 часа, и отъ Охридъ до св. Наумъ 5—6 часа.

Въ него се вливатъ много малки вади съ студени води, които извираатъ изъ околнитѣ планини, и нѣколко потоци (суходолици) и една рѣка, Далянска наричана по причина, че въ нея съ далани се ловятъ езерски риби. Тя извира изъ най далечнитѣ източни планини. А най-заблѣжитата вода, която се втича въ него и пакъ изтича, е великолѣпната рѣка *Дримъ*. Тя извира или се цѣди отъ Прѣспанското езеро подъ св. Наумовата южна планина при самия манастиръ, дѣто, щомъ излѣзе, образува едно малко езерце съ малко тоже въ срѣдъ островче; а сетнѣ, като мине подъ единъ камененъ мостъ, влива се въ езерото. На вкусъ водата е тежка и докарва загракване на гърлото и осипване на гласа, отъ което може да се мисли, че тя върви прѣзъ варовита почва въ планината, отъ която извира. Тая сжщата рѣка е, може да се каже, която, уголѣмена и отъ езерската вода, изтича на сѣверъ при г. Струга, която прѣсича на двѣ части, източна и западна, свързани чрѣзъ единъ дървенъ мостъ, и течеешемъ все къмъ сѣверъ покрай западнитѣ планини, влиза въ Дебърското окръжие прѣзъ Дримско-гърло при Джбъвани (проходъ между сѣвернитѣ и западнитѣ планини, които окръжаватъ описаната Охридска котловина). Тамъ поголѣмата частъ отъ водата се губи подъ варовитата почва, а по надолу пакъ отново избликва и като се съедини посетнѣ съ Матско-Дебърския Бѣли Дримъ, влива

се въ Адриатическо море близу при Шкодра. Въ Охридския Дримъ при Джбъвни влива се и друга една рѣка, Сатеска, която извира изъ сѣвероизточнитѣ Дебърчански планини и тече на дѣлъжъ край сѣверозападнитѣ, та изтича въ Дримъ.¹⁾

Въ старо врѣме всичката крайезерска обиколка била изпосѣяна все съ села и градове, въ които живѣло едно племе, „Езерци“, наричано. И сега въ Охридъ и околността му намиратъ се камени съ надписи отъ тия „Езерци“, които по грѣцки изгърчени сж на „дасарити“. Съ това послѣдно име има и въ Охридъ единъ надписъ на единъ голѣмъ камень, който се намира подъ трема на първоначалното Св. Климентово училище. Той започва така: *Δασαρῖτις Δρύχτα Σχιπίωνος* и пр.

Останалата частъ отъ котловината състои отъ суша, поляни.

На едно югоизточно огнище отъ тая яйцевидна плоскостъ, между водата и сушата, на двѣ доста възвишени и една до друга долѣпени могили, владени до половина речи въ езерото като полуостровъ, и около нихъ по равнището, при подножието имъ, е разположенъ градътъ Охридъ, който, не зная на здраво, отъ дѣе зель името.²⁾

Изгледътъ му, особито отъ далечъ, е отъ най-очарователнитѣ. Щомъ се появи пътникъ на връха на която и да е отъ окръжавающитѣ охридската котловина планини, изеднѣжъ прѣдъ очитѣ си ще види едно широко пространство отъ бистра като сълза вода и отъ раззеленено около нея като кадифе поле, обградени отъ вси страни съ високи зелени гори, изпосѣяни съ села. Помежду тия двѣ разнообразни пространства изправа се верѣдъ като гигантѣ, стѣпящъ съ одина си вракъ на сушата, а съ друи на водата, горделивъ

¹⁾ Не помня дѣ съмъ срѣщалъ съобщението, че прѣди царь-Самуила рѣката Дримъ не съществувала, а че езерото изтичало прѣзъ сто (100) малки вади, които се образували отъ прѣблнкването на езерото прѣзъ цѣлото тричасово равно разстояние отъ Охридъ до Струга, които обаче по надолу необходимо е било да се съединятъ въ едно и да образуватъ цѣла рѣка. Отъ това, види се, подсътвенъ Самуилъ затькналъ всички тѣзи 100 вади и отворилъ голѣмата матка на Дримъ. Отъ това може и проходитьъ, дѣто понапрѣдъ се събирали въ едно водитѣ, да е нарѣченъ: *Дримско-гърло*. У народа обаче подобно прѣдвание не се е запазило, съдвоятелно невозможно нито да потвърдимъ, нито да опровергаемъ, че царь-Самуилъ е бащата на Дримъ.

²⁾ Нѣкои сж на мнѣние, че днешниятъ Охридъ билъ ужъ на онова сжщо мѣсто, дѣто стоалъ нѣкога гр. „Лихнидосъ“, та затова и днесъ грѣцкитѣ историци наричатъ го съ това име. На това мнѣние е и нашиятъ съгражданинъ Маргаритъ Димза. Но ние не можемъ да приемемъ това за основателно, толко повече, че както се спомена и погорѣ, въ тая сжщата окръжностъ, на западното крайбрѣжие на сжщото езеро, на източното подножие на Беличката планина, на едно приблизително съ Охридското мѣсто върху една могила, владена сжщо въ езерото, лежи едно българско село съ име *Линъ* или *Хлимъ*, което много по-вѣроятно може да се приеме за мѣсто на древния „Лихнидосъ“, нежели безъ никакво основание да се взима Охридъ за Лихнидосъ. Съгласно съ нашъ мислѣше по тоя въпросъ и приснопамятниятъ Д. Миладиновъ.

градът Охридъ съ могилиѣ си, които отъ една страна на югъ и юго-западъ гледа къмъ разлѣтото, а по нѣкога разгълнувано отъ разаренитѣ вълни водно пространство; а отъ другата на сѣверъ и сѣверо-изтокъ, къмъ раззеленелитѣ ниви, градини, лозя и гори, покрити все съ овощни дървеса. Всичкото подножие на околнитѣ планини, както и самитѣ планини, посѣти сж все съ села, които прѣдставятъ една армия, разположежа по цѣлата окръжностъ, всрѣдъ която стърчи най-високиятъ царски чадъръ, градътъ Охридъ. А двѣ по-малки могили, „Горици“ наричани, една къмъ изтокъ прѣеко езерския рѣкавъ, вѣдана въ езерото и залѣпена до планината лѣтница, а друга задъ града на полето, стоятъ като вѣчно будни стражари — тѣлохранители на града.¹⁾

Около езерото не е само тоя градъ и селата му. Освѣтъ него, като на тригълникъ, лежатъ и други още градовце:

а) Срѣщу Охридъ, на юго-западното крайезерие, край източнитѣ поли на западнитѣ планини, издигатъ се едно по друго, двѣ малки градчета, *Староо* и *Погриецъ*, които заедно съ околнитѣ си села съставятъ днесъ особна кааза и сж населени по-вече отъ арнаути.

б) На сѣверния езерски брѣгъ, на устието на рѣка Дримъ стои градецътъ Струга, родно мѣсто на приснопаметнитѣ братя Миладинови, Димитрия и Константина, състоящъ отъ 7—800 къщи. български и турски. Струга се впада въ Охридската кааза, въ така наречения Дримъ-колъ, на който е главното мѣсто. За него ще се говори и особно.²⁾

в) Близу до Староо, малко по-на югъ, на най-южния езерски брѣгъ, на една могила, прилѣпена до планината и вѣдана сжщо въ езерото, основана е обителта на св. прѣподобнаго Наума, единъ отъ българскитѣ Седмочисленици, споменътъ на когото всичкото население на споменатата Охридска окръжностъ, дори и на цѣлата Македония и часть отъ Албания, безъ разлика на вѣра и народ-

¹⁾ Не напрядно Охридъ билъ избранъ за царска и патриаршеска столица. Цар Самуилъ е избиралъ за такива и Прѣсва и Воденъ, положението на които удовлетворявало е до нѣидѣ любовта му къмъ хубавото, но не е могло и вѣже да се сравнява и тѣми съ Охридското положение. До колкото знаа отъ очи другъ градъ въ цѣлата турска държава нѣма съ подобно мѣстоположение. То прилича на единъ малкъ Цариградъ, ако не и нѣщо повече. Единъ поетъ намѣрилъ би въ него вай-добрна и обясня материалъ за изредни поеми.

²⁾ Въ по-благоприятни отъ сегашнитѣ обстоятелства и условия могло би да се открие едно пароплувно дружество съ малки пароплузчета както Цариградскитѣ, които да работятъ по езерото и да улесняватъ мѣстната поне търговия между споменатитѣ околноезерски градове и села. А ако би имало добри и сигурни лѣтища, улеснявала би се търговията и между съседнитѣ градове Рѣсенъ, Битола, Прилѣпъ, Кичава, Дебъръ, Елбасанъ и Корча, тѣй че Охридъ би станалъ едно търговско срѣдоточие.

постъ, най-набожно почита и на празника му, (20 юния)¹⁾ стърча се на поклонение, както и за веселби. Тамъ тогава става и отъ малки търговци панапръ. За тая многознаменателна за страната ни обителъ има много да се говори; но азъ ще се огранича въ малко само нѣщо, именно, че въ нея имало твърдѣ много стари български ржкописи. Единъ 80-годишенъ старецъ, родомъ арнаутинъ отъ Старовско, на име Наумъ, нѣкога многогодишенъ слуга въ сщциа манастиръ, казвалъ ми е, че прѣди 50—60 годиеи по заповѣдъ на тогашния егуменъ гъркъ анадолецъ изнесли 50—60 вреца, пълни съ стари кожени книги, натрупали ги на купъ на манастирското гумно, та ги запалили и изгорѣли, като еретически или поне непотрѣбни. Другъ единъ старецъ, охридянинъ, който много врѣме сжщо бѣ живѣлъ въ манастира, казвалъ ми е сжщо, че въ по-сетнешно отъ споменатото врѣме една пълна стая стари ржкописи били изгорени по сщциа начинъ.

Тая великолѣпна обителъ прѣди нѣколко години, отъ невнимание на неканени гости — арнаути, изгорѣ съвсѣмъ, освѣнъ църквата, въ която се намира и гробътъ на прѣподобнаго Наума. Поклонниците му лѣжтъ се особито отъ лудостъ, като лѣжтъ при гроба. Обителя се намира между три епархии и каази (Охридска, Корчанска и Елбасанска), а принадлежи на първата. Въ послѣдно врѣме при църковнии български въпросъ гърцкиятъ Охридски владика съ привърженицитѣ си мѣстни жители и съ помощта на гражданската власть, отне я отъ ржцѣтъ на българитѣ охридяни и я усвои за патриаршията, като ставропигионъ.

Казватъ че отъ начало тая обителъ не е била на сжщото днешно мѣсто, а на друго, по на изтокъ, сега наричано *Заумъ*, дѣто и до днешенъ день сжществува заустѣла една, но здрава инакъ църквица. Притурятъ още, че тамъ проповѣдалъ св. Наумъ въ тогашния градъ „Дѣволъ“ или „Дявия“.

Още по на изтокъ отъ Заумъ, край езерото и по-близу до Охридъ „на планината Лѣтница има църква св. Стефанъ пандзиръ.“ Прѣдание се запазило, че на това мѣсто въ старо врѣме имало прѣдградие, отъ което излизали по 300 души пандзирлии войници на година.

Климатътъ въ Охридъ, както и на цѣлото окръжие, е отъ най-приятнитѣ, нито зима става толко люта, срѣзмѣрно съ висотата

¹⁾ Споменътъ на Св. Наума въ по-старо врѣме празнувалъ се на 28 декември. Но по причина че поклонницѣтъ не могли зимно врѣме да посѣщаватъ манастиря, съ едно патриаршеско и синодално отъ Охр. Архиепископия постановление прѣмѣстилъ се на 20 юния. (Вижъ М. Сб. кн. X, стр. 553, 554.)

на мѣстото му, нито лѣтна горещина. Горещата, както и студената, температура се умѣрява несъмнѣно не само отъ обширното водно пространство, езерото но види се и отъ безбройното число студени вади и вадички, които обилно извираатъ изъ околнитѣ планини, и течеещи въ града и около него вливатъ се въ езерото, както и отъ обилнитѣ плодородни и овощни дървеса по пространитѣ градини, съ които се украсяватъ къщитѣ въ турскитѣ и влашки махали.

Водата, както планинската, така и езерската, е най-вкусна и здрава. Християнитѣ българи, освѣнѣ една часть отъ тѣхъ, пиятъ отъ езерската; а турцитѣ, власитѣ и една часть отъ българитѣ, споредъ махалитѣ си, поятъ се отъ планинска, проведена чрѣзъ чешми.

Въ една само махала, долната влашка, поради ближнитѣ до нея голѣми блата, низина и плоскостъ на мѣстото, климатътъ и водата не сж толко здрави.

II.

Вжтрѣшность на града.

Както рекохме вече, Охридъ е разположенъ на двѣ край-езерни могили, владени до полу въ езерето. Но да се не помисли, че той е изключително само на могилитѣ разположенъ; а ето какъ.

Двѣтѣ могили отдолу, отъ едната страна на край-езерето та до върховетѣ имъ и пакъ до другата страна на езерския брѣгъ, сж обградени съ стѣна въ видъ на полагаатъ полумѣсець¹⁾, така че, едното имъ лице, южното, влиза въ калето и гледа къмъ езерото; а другото, сѣвероизточното. остая на вѣнъ и гледа къмъ полето.²⁾ На високия връхъ, на западната могила има и вжтрѣшна стѣна, „Ич-кале“, наричана и дебела 1¹/₂ мѣтъръ и много по висока отъ вѣншната; въ нея били палатитѣ на поврѣменнитѣ владѣтели и управители.³⁾ А на по-низкий връхъ отъ източната пониска могила имаше до скоро врѣме другъ палатъ, „нови-сарай“ наричанъ, който въ наши дни доволно врѣме служи за казарма на тукъ прѣбиваващата войска, а на послѣдно, както и до днесъ, на това мѣсто, като се срути палатътъ, има *дебой* или воененъ складъ, при който прѣбивава и малко войска. Другъ палатъ стои на единъ

¹⁾ Въ по-старо врѣме, когато езерето не се допирало до самитѣ могили, тѣзи били отвсѣдъ обградени съ стѣнитѣ.

²⁾ Стѣнитѣ, както показватъ прѣднитѣ имъ ветли основи, сж били много пати събаряни отъ обсади и много пати пакъ обновявани.

³⁾ Въ турско врѣме тия палати се наричаха „Горни-сарай“, за отличие отъ другитѣ два, които ще видимъ. Първитѣ бидоха съспани отъ пожаръ прѣзъ 1832 год., слѣдъ избѣгването Джеладинъ-беюво. Прѣдилагатъ че дълбоко подъ развалинитѣ имъ непрѣменно се намиратъ скъпоцѣнни древности; но кой да санаеме да ги търси?

трети, по-низък жгъл надъ езерото, „долни-сарай“ наричанъ. Тритѣ споменати сараи правели единъ правленъ, наведенъ полегато трижгълникъ; въ първия отъ нихъ се помѣщавало управителното учреждение; въ втория при Джаладинъ-беюво врѣме, живѣяла християнската Джелядинбеюва Ташула ханъма, която едва прѣди 2—3 години умрѣ на вѣрата си; а въ послѣдния, долни-сарай, живѣяла сжщата Джелатинъ-бежица, братова церка на извѣстния Али-паша Янински.

Въ казаната крѣпость или стѣна едно врѣме се влизало прѣзъ петъ врати: 1) долня порта, къмъ източното край-брѣжие, на равнището на града; 2) Челничва порта, малко по-нагорѣ, на срѣдъ понизката могила, обърната къмъ махалата „Месокастро.“¹⁾ 3) при новия-сарай, на върха на по-низката могила, издаденъ къмъ изтокъ и образуванъ като единъ жгъл на стѣната; 4) горна порта, най-главната отъ всички порта, на мѣстото, гдѣто се съединяватъ двѣтѣ могили;²⁾ и 5) една малка вратичва на горния-сарай, прѣзъ която се излиза къмъ сѣверозападното край-езерие. Сега работятъ само двѣ врати: горна и долна порти, на които до скоро врѣме пазѣха военни стражи, и прѣзъ които не се позволяваше да мине яздець християнинъ. Вратата край Челница отдавна била заидана, защото, както казваха старитѣ ни, прѣзъ нея билъ миналъ нѣкога единъ царь слѣдъ вѣнчанието си за такъвъ, та не чинело вече да мине прѣзъ сжщата другъ човѣкъ; а двѣтѣ други врати при сараитѣ не се изобщо употрѣбятъ, освѣнъ едната, при дебоя, която служи само на прибивавающитѣ тамъ войници, когато излизатъ за чаршията. Отъ нѣколко врѣме насамъ отворена е Челничвата врата.

Въ заграденото съ стѣни лице на могилитѣ се намира по-заблѣжителната частъ на града, *Варошъ* наричана. Въ нея живѣятъ по-богатичкитѣ търговци християни, по-развититѣ интелегенти и по-благородничкитѣ граждани българи, които се сматратъ за останки и прѣми потомци на старитѣ туземци и сжщи охридани. Въ Вароша се намиратъ общественитѣ по-заблѣжителни ветхи заведения, както ще видимъ другждѣ.

¹⁾ Близу до тази врата, отвѣнъ калето намира се „вълчя-яма“, за която споменуватъ пок. бр. Миладинови въ Български народни пѣсни, и за която казватъ че била входъ на подземенъ пѣть, който водѣлъ ушъ къмъ изтокъ и излизалъ на плав. Петрино, единъ часъ отъ града, при манастира св. Петка.

²⁾ Отъ горна порта право надолу, по дола между двѣтѣ могили, протака се една дълга и широка улица, *Попарница*, която досегаемъ се до езерото при мѣстността *Сарамце* и при св. Софийската потурчена църква, въ фардакъ махала, показва двойността на градскитѣ могили и раздѣля Вароша на източна и западна частъ. За тая улица, както и за св. Софийската църква, ще кажемъ още нѣщо и другждѣ тукъ въ тая книжка.

Варошътъ състои отъ нѣколко християнски махали: а) болница при долна порта; б) Челница при калето на дълъж до новисарай; в) св. Димитриева или св. Климентова и Манастирска наричана, съсѣдна на Челница, протаваща се до горна порта и покрай папарница по източната могила; г) Пантанашка подъ самия горни сарай по западната могила до горна-порта и папарница; д) св. Враченска отъ Пантанашка и близку до долнисарай; е) Фардакъ подъ самия долни сарай; ж) Геракомия, между болница и фардакъ, на дълъж край-езетото до Сарайце и св. Софин; 3) Канео въ едно каменито езерско заливче, както ще видимъ и другдѣ. Освѣнъ тѣхъ има и една турска махала, „Имаретска“, наричана, малко подъ най-високия върхъ на западната могила, подъ горнисарай, на западъ отъ Пантаносъ. За нея ще поговоримъ и по-сетнѣ.¹⁾

Въ всѣкоя отъ изброенитѣ до тукъ махали сега има по нѣволко църкви или църквици, а въ старо врѣме имало по-вече, за които сжщо ще поговоримъ по-сетнѣ.

Откъмъ отградената страна на могилитѣ има и други християнски български махали

а) На сѣверовъточното подножие махала Кошица, дѣто прѣвъ 1860 год. се съгради първото въ града бълг. училище, намираща се до една часть отъ чаршията, „Плитокопие“ наричана.

б) На източното отворено ребро отъ по-низката източна могила, вѣнъ и покрай стѣната, стоятъ три още българ. Християнски махали: „Св. Георгиева“, „Св. Димитриева“ и „Месокастро.“²⁾ Последното название прѣминало е днесъ за общо на вситѣ три. За тѣзи последнитѣ и за Кошица има една само църква, *Каменско* наричана и съградена вързъ една каменна скала, висеща, речи, надъ чаршията, между кошица и Месокастро.³⁾

¹⁾ Г-нъ *.* въ статията си, обнародвана въ М. сб. кн. IV забѣлѣзалъ е махалитѣ по най-новото, турско наименование.

²⁾ Когато казваме Охридъ, прѣимуществено разумѣваме Варошътъ; защото жителитѣ на вѣншнитѣ махали се различаватъ до нѣдѣ отъ варошани както по нравитѣ и обичаитѣ, така сжщо и по образоваността и развитието, а наймного и найрѣзко по дрѣхитѣ си. Тие както и всички речи охридски селяни, много поприличатъ на жителитѣ околнитѣ близки градове, Битоля, Прилѣпъ и др., отколото на охридчанитѣ — варошани. Това обстоятелство, по мое мнѣние, показва: а) че варошанитѣ сж стари Охридски жители, които наслѣдили отъ праотцитѣ си дѣри отъ благородие и помски нрави, и че вѣншанитѣ сж посетитѣ по врѣменно приходящи отъ селата; б) че Охридъ въ старо врѣме, като царска и патриаршеска столица, стомялъ е на помисова стѣпень отъ другитѣ градове, както по благородство и образование, така и по езика, въ който произношеннето запазвалъ и до днешенъ день въ почито български духъ. Чуднитѣ рѣчи посетитѣ сж вѣншанитѣ въ езика.

³⁾ Всѣкоя отъ споменатитѣ три месокастрински махали имаа си и църкви, които църкви днесъ сж обрнати на джамии съ сжщитѣ имъ обаче названия. Така: *х. Каскаджамиси* и *Едралевъ джамиси* или *Али паша джамиси*, по причина че тѣзи посетитѣ я подновилъ.

На морилскитѣ източна, сѣверна и сѣвероизточна поли, по цѣлото имъ подножие. отъ една край на езерото та до друга, завива се около двѣтѣ могили змиеобразно, като полуобръчъ, чаршията, всрѣдъ която стърчи единъ извънредно едъръ великанъ, хилядогодишенъ яворъ, около пѣня на който има съградени нѣколко дюкяна съ магазини изваяни втрѣ въ корени. Този яворъ съ вѣтвитѣ си покрива една голѣма частъ отъ чаршията и цѣли наоколо си площади. Подобенъ нему яворъ имало, казватъ, само на островъ *Косъ*. Отъ 30—40 год. насамъ взелъ вече да вапе и отпада.

Отъ чаршията натамъ по всички посоки издаватъ се като пръсти на разтворена педн или като лъчи на полумѣсець турскитѣ махали, които имаещи основанието си на чаршията, простиратъ се надлъжъ въ прави и твърдѣ широки улици дори до зеленото поле и двѣтѣ мери. Ако би нѣкога правителството пожелало да прѣустрои града по европейски крой, съвсѣмъ малки мѣнотии би се срѣщнали въ тия махали и твърдѣ незначителни поправки би били нужни.

Като започнемъ отъ източното крайезерие, виждаме край него най-първо най-веселата махала *Търсте*. Задъ нея иде *Срѣдна махала* или *Орта-Сокакъ*; по задъ нея, *Карабей махала*; послѣ *Сарай-махали*, отъ половината на която налѣво издава се другъ клонъ, *Зулумия* наричанъ; задъ нихъ къмъ сѣверъ иде *Сюрюк махала*; по задъ нея, единъ слѣпъ сокакъ и сетнѣ *Лескойца*; послѣ *Воска* (или *Войска*), разцѣпена на два клона; а най сетнѣ край сѣверо-западния езерски брѣгъ простира се махалата *Грашница*, която достига едва ли не до Балабанъ-пашовото тюрбе.

Прѣчно на върховетѣ на двѣтѣ поменати махали *Търсте* и *Срѣдна* опрѣна е *ошмята влашка махала*, която започва на юго-западъ отъ езерото и достига на сѣвероизтокъ до малката мера. Сжцо по нагорѣ отъ нея, прѣчно на турскитѣ махали *Карабей*, *Сарай* и *Зулумия* отъ югоизтокъ къмъ сѣвероизтокъ, се простира *Горната Влашка махала*, която започва отъ малката, бейбунарска мера и достига на сѣверъ до голѣмата мера. Послѣднитѣ двѣ махали не сж били въ старо врѣме, а прѣди 80—90 години сж заселени отъ власи, бѣжанци отъ Воспополе и Опаръ, както ще се рече и подолу. Въ послѣдно врѣме съградиха се и въ нихъ по една църква съ по едно училище. Въ горната църквата е основана на 1840 год., а въ долната слѣдъ 1857 год. Задъ тия двѣ влашки махали простиратъ се двѣ мери за пасенѣ градскитѣ добитѣци, едната помалка, а другата доста обширна, задъ които започватъ вече нивитѣ, лозята и по задъ нихъ, окръжаващитѣ мѣстото източни планини.

Турските и влашеитѣ махали съразмѣрно съ числото на къщитѣ си, обниматъ много широко и несъразмѣрно пространство, когато българскитѣ въ Вароша и Месокастро сж много нагъсто и нагнетени. Между всѣки двѣ турски улици простиратъ се голѣми ширини въ видъ на къщни градини, изпосадени съ различни видове овочия. Отъ това и овочията въ Охридъ сж твърдѣ обилни, между които найпърво мѣсто държатъ изреднитѣ ябълки, които по вкусъ и трайностъ надминватъ всѣвой видъ отъ кое и да е мѣсто. Само Тетовскитѣ може до нейде да се мѣрятъ съ нихъ. А не сж подолни и черешитѣ, както и крушитѣ.

Отъ западната, повисока могила къмъ турската махала Грашница, югозападно вдаденъ въ езерото има единъ малъкъ носъ, надъ който се свършва западниятъ край на градската стѣна съ една развалена сега кула; а по на изтокъ отъ него другъ по голѣмъ и подългъ, право къмъ югъ. Между тия два носа образува се завюокъ (завѣтъ) или езерски заливъ, *Лобино* наричанъ. По-на изтокъ отъ втория носъ има другъ, трети, а между него и между втория, втори завюокъ, дѣто лежи като въ пещеря махала *Канео*. Надъ върха на втория Каневски носъ има църква за последната махала, храмъ Св. Иована Богословъ, за който подолу ще се рече още нѣщо. На самото острило на сѣщия носъ, долу въ езерото като въ една малка пещерка имало и друга църквица, храмъ прѣсв. Богородици. Знакове отъ нея въ дълбочинитѣ на носа, като въ ноздринки запазили сж се и до днесъ зографии и др. Отгорѣ надъ двата поменати завои и носове, Лобинио и Канео, къмъ върха на сѣщата могила на високо лежи турската махала *Имаретъ*, за която подолу повече.

Между носовѣтъ Канео и Лобино отъ една страна и между могилката Горица, насрѣща къмъ югоизтокъ до планината Лѣтница отъ друга, навтрѣкъ къмъ помалката мера вдаденъ е отъ езерото единъ доста широкъ и дълбокъ заливъ, който се свършва до турската махала Търсье. Долната влашка махала, малката мерà и Студенчища, едно твърдѣ увеселително мѣсто. Тоя заливъ казваха ни старитѣ е билъ образуванъ или поне поразшироченъ и повдълбнатъ отскоро; а на постаро врѣме билъ поограниченъ и по малкъ, така, че отъ Търсье до Грашница отивало се по сухо. За потвърждение привеждаха ни и примѣри за нѣкои турски свадби, които вървѣли съ кола по това разстояние.

III.

Забължителни нѣща и сградн.

Само въ *Вароша* вътрѣ на по-старо врѣме имало до 360 църкви и църквички, както показватъ развалинитѣ имъ, които и днесъ се срѣщатъ на всждѣ изъ махалитѣ. Отъ всички тия църкви по-забължителна трѣбва да е била старата св. Климентова, посрѣдъ западната по-висока могила, на по-низкия ѣ връхъ, по-долу отъ горния сарай, която днесъ не прѣдставя друго, освѣнъ четири зицища на разтурена джамия въ махалата Имаретъ и отъ основа прѣправена на мохамедански молебень домъ всрѣдъ много турски гробища.¹⁾ Само малка часть първобитна отъ зидоветѣ на звѣнарницата се е запазила и досега.

Тая църква била основана и съградена отъ самага св. Климента охридски въ честь на св. Пантелеимона, вогото най-много отъ вситѣ светин почиталъ и подражавалъ. Подиръ смъртѣта на българския светителъ народътъ отъ дълбоко къмъ своя свещеночалникъ почитание обърналъ я въ негова честь и я нареколъ св. Климентова. Когато завладѣли града, турцитѣ я обърнали на мухамедански имаретъ, отъ дѣто се разумѣва, че и у християнитѣ вѣроятно тя трѣбва да е била манастиръ съ сиротопиталище. Недалечъ отъ нея се намира и турската махала Имаретъ.

Тоя св. Климентовъ имаретъ²⁾ и днесъ още притежава много недвижими имущества,³⁾ отъ които всѣкогодишно получава огромни приходи, служащи за посрѣщанье разноснитѣ му, състоещи засега отъ раздаване дважъ въ седмицата по сиромаси *кечекъ* и *зерде*, двѣ пченични ястия, а на остатъка отъ приходитѣ се наслаждаватъ настоятелитѣ на заведението, което се помещава въ една полусрутена къща въ махалата Имаретъ. Доскоро врѣме тѣзи послѣднитѣ, сжици прави потомци на потурченото християнско настоятелство⁴⁾ на св. Климентовата църква, отдѣляли една часть отъ приходитѣ на имарета и на християнската днешна св. Климентова църква, както и на

¹⁾ и много едри дрѣвеса — кочеджици.

²⁾ Има и другъ Имаретъ въ турскитѣ махали; но той е маловаженъ, прѣнебрѣгатъ и токоречи, съвсѣмъ залусгялъ.

³⁾ Не само Имаретътъ има имущества, ами и всички речи джамии въ града, като прѣобърнати отъ църкви, посвоили заедно съ църквитѣ и имуществата имъ, особно една, текето притежава цѣли села и плавини.

⁴⁾ Като на потурчена фамилия въ Охридъ освѣнъ споменатото настоятелство на имарета показва се и на друга една отъ най-първитѣ турски фамилии, членоветѣ на които и днесъ сж беззадета. По-стари отъ няхъ помнимъ: Абдула-паша и Люмамъ-бей и тѣхенъ синъ Рашитъ-бей. Християнското имъ прѣзиме е било: „Богдановци“, което и сами тѣ не креха.

християнското градско население, а сега вече съвсѣмъ сѣ прѣстанали да удостѣяватъ християнитѣ съ тая честь. Днешнитѣ турци настоятели, човѣци относително благородни и съ по-меки нѣрави, и сега още показватъ на християнскитѣ си прѣдни фамиларни имена. Сжщитѣ тия днешни настоятели, които сега носятъ фамиларно турско име *Шанковци*, повѣрително обадили на нѣкои отъ нашитѣ съграждани българи, че у нихъ се намирали нѣкои сжщпоцѣни християнски свети старини, останали у нихъ като залогъ отъ прадѣдитѣ имъ християни съ завѣщание и клетва, да ги пазятъ до тога, до когато дойде врѣме да придобиятъ отново политическата свобода пакъ християнитѣ и да си взематъ назадъ и църквата¹⁾. Какви ли сж тия светини и въ що се състоятъ въ кръстове ли, свещенишки ли одежди и църковни украшения, или нѣкои списания, никой досега още не знае.

Близу до св. Климентовия имаретъ имало и друга църква, храмъ *св. Благовѣщенія*. Тя била съборна и патриаршейска църква до самото паданье на Охридската независима архиепископия, споредъ заблѣжванията и подписанитѣ протоколи въ Охридскитѣ кодекси. Но види се, понеже е била близу до имарета, турцитѣ сжлѣ паданьето на патриаршията и заточението на послѣдния патриархъ Арсенія, съборили я отъ основа. Не отдавна и въ наше врѣме женитѣ ходѣха съ колива и питари да раздаватъ за упокоение душитѣ на починалитѣ си роднини на онова сжщо мѣсто, дѣто е била споменатата църква, която наричаха и още наричатъ *Блоощникъ* т. е. Благовещникъ, а днесъ е нива притежание на единъ гражданинъ.

Освѣнъ споменатитѣ двѣ заблѣжителни църкви въ сжщия Варошъ има друга, не по-малко заблѣжителна храмъ *св. Софїи* въ махалата Фардакъ, близу до езерото, подъ самия долни сарай. Тая църква, съградена по заповѣдъ на византийския императоръ Льва Мѣдри ужъ по подобие на цариградската едноименница, запазена е отъ турцитѣ цѣла цѣлиничка, сжща църква съ олтаритѣ ѝ ажвона си, а само едно малко минаре ѝ се прибавило отгорѣ на единъ отъ сводеветѣ.

Отъ споменатитѣ 360 църкви и църквички въ Вароша нѣкои, по-старитѣ и по-важнитѣ, както споменатитѣ три, и други още нѣкои, сж направа или българска, или византийска; а останалитѣ и то повечето, както може да се сжди отъ нѣкои уцѣлели до днесъ

¹⁾ Това обаяданье било станало наскоро, при послѣдната руско-турска война. 1877—1878 г., когато и самитѣ турци вѣрваха, че владичество имъ на Балканския полуостровъ наблѣжава да изчезне и се готвѣха какъ да посрѣщнатъ новитѣ владѣлци християнитѣ.

и отъ урвалищата на срутениѣ, били по-сетѣшни или пъкъ не сж били нѣщо друго, освѣнъ махалски или по-добрѣ частни, фамилни църквици или пъкъ калугерски. Първитѣ сж съ сводове, както св. Климентовата, св. София, Каневската, Челничката св. Константинъ, както що сж и св. Наумовитѣ двѣ, една въ манастиря, а друга въ Заумъ. Останалитѣ сж прости като селски църквици. По-добритѣ и по-важни църкви се намирали въ днешнитѣ турски махали, които обаче обърнати и отъ основа били прѣправени на джамии, по причина види се, че въ бойовѣтѣ за завземанье града били срутвани.

Сега въ Вароша сж остнали само 8—9 дѣйстващи църкви, въ които се служи. Между нихъ по-заблѣжителни сж:

- а) Челничката, хр. Прѣсв. Богородици;
- б) Каневската, хр. Св. Йоана Богослова; и
- в) сегашната св. Климентова, съборна и митрополитска църква.

Отъ горнитѣ три църкви първата е заблѣжителна по това, че има суевѣрие, по което въ нея дѣца се не кръщаватъ, нито младоженци се вѣнчаватъ, защото била ужъ таласъмлия — имало въ нея таласъмъ, та нито кръщаванитѣ, нито вѣнчаванитѣ въ нея щѣли да траятъ; 2) че подъ самата нея се намира зазидана врата на калето, за която по-горѣ споменахме.

Втората, Каневската църква е заблѣжителна по това, че въ нея билъ вѣнчанъ нѣкой царь. (Иванъ Асѣнь II или киръ Тодоръ, не зная добрѣ), вѣнчанъ отъ Охридския патриархъ Димитрия Хоматияна, та отъ това едната отъ триѣ ѣ врати, севѣрната е зазидана, тѣй като прѣзъ нея излѣзълъ изъ църквата слѣдъ вѣнчанието си царьтъ. Може би да е той сжщиятъ, който слѣдъ като се вѣнчалъ за царь, миналъ като такъвъ за пръвъ пѣтъ прѣзъ челничката врата на стѣнната, та що и тая била сжщо зазидана; защото казватъ, че когато единъ нововѣнчанъ царь минѣлъ за пръвъ пѣтъ слѣдъ вѣнчанието си прѣзъ нѣкой врата, тя трѣбвало непрѣмѣнно да се зазида, за да не мине вече прѣзъ нея другъ слѣдъ царя. Както за едната, така и за другата врата запазило се у насъ прѣданіе, което потвърждава дѣйствителността на казаното за нихъ¹⁾.

Каневската църква, за която тукъ ни е рѣчьта, до скоро врѣме бѣше занемарена и оставена безъ вратни затвори, та въ нея прѣзъ лѣтнитѣ горещини намираха приятна хладина пасецитѣ около нея по бавра добитци, а турцитѣ бѣха изболи очитѣ на живописанитѣ светии. Но около 1850 год. нѣкои богоугодвици потрудиха се да

¹⁾ Г-нъ Спротрановъ въ статията си за Охридъ инакъ разказва за случката по зазиданьето на челничката врата.

я поправятъ и подновѣтъ. Днесъ тя дѣйствиува като махалска Каневска църква.

Третията нарекохъ „днешна Св. Климентова“ църква затова, защото друга е била сѣщинската и първобитна Св. Климентова. Въ християнско врѣме днешната е била храмъ прѣсв. Богородици, както цариградската Балаклия, и то въ видъ на манастиръ, както и до сега още се нарича „манастиръ“ или Св. Климентъ. Тя е византийска направа и съ византийски живопись, основана, както казватъ, отъ Охридския Патриархъ Феодула, и по-сетнѣ поправена отъ византийския Императоръ Андроника Палеологъ, на когото има и надпись надъ главната ѝ врата.

Завоевателитѣ турци обърнали на джамии и вситѣ по-забѣлѣжителни храмове въ Охридъ, а на християнитѣ жители оставили имъ само нищожитѣ и като плѣвни църквици. За да би могли да запазятъ за себе тая поне отъ по-важнитѣ църкви, т. е. днешната Св. Климентова, послѣднитѣ употрѣбили една хитрость, — напълнили я съ слама, като плѣвня. Като я видѣли таква, турцитѣ я оставили непокътната. Тога именно християнитѣ я отворили и наименовали Св. Климентова, а до нея съградили по-сетнѣ и патриаршески домъ. Послѣдното патриаршеско здание, което прѣзъ 1862 год. пожъртуваха на огъня слугитѣ и роднинитѣ на послѣдния грѣцки владика Мелетия, не бѣше по-старо отъ единъ вѣкъ и нѣколко десетки години.¹⁾ То бѣше дѣло на Охридския патриархъ Иоасафа, родомъ Влахъ, отъ Воскополе, който патриархувалъ трети или четвърти прѣди послѣднаго патриарха Арсениа.

Заедно съ църквата се била отървала цѣла библиотека отъ славѣнски и грѣцки сѣжпоцѣнни рѣкописи, както и много други древности, за които ще споменемъ по-долу. Сѣжпоцѣнната библиотека, пощадена отъ разорителитѣ завоеватели турци и отъ сѣсипителнитѣ съ нихъ войни, изгубила се по-сетнѣ отъ наше невѣжество, а може би по-вече и отъ грѣцка злоба. До скоро врѣме въ нея намирали се още доста стари рѣкописи, но сега едва ли нѣкоя само църковна книга може да се найде. На мое врѣме (1861 год.), отъ библиотеката помня само двѣ-три забѣлѣжителни стари книги:

а) Единъ пергаменовъ рѣкопись на грѣцки езикъ отъ археологията на еврейския прочутъ археологъ Йосиппа, и единъ отъ съчиненията на Св. Василия Велики.

¹⁾ Споредъ по-сетнѣ добити свѣдения, то било започнато да се гради на 1730 г., а свършено на 1735.

б) Тълкования на евангелисто и на апостола въ два подвързани тома, отъ българския Патриархъ Теофилакта, чисто, но най-старо писмо и груба книга, на български езикъ.

Първитѣ два рѣкописа бидоха отнети, прѣнесени въ Европа и продадени, както казватъ, въ Берлинъ отъ единъ нашъ съотечественикъ, сега грѣцки професоръ въ Атина, Маргаритъ Г. Димза, прѣменуванъ Димица. За нихъ училищното настоятелство възбуди и сядъ противъ г. Димза, но турското правосудие въ Битола го оправда. А вторитѣ двѣ книги, които лично бѣхъ виждалъ на 1860 г., като ги потърсихъ слѣдъ нѣколко години, за голѣма моя жалость не могахъ да ги намѣря вече.

Въ сжщата църква упазили се и до днесъ слѣднитѣ нѣща:

а) Двѣ изредни стари икони на твърдѣ голѣмъ форматъ, образи на Иисуса Христа и Прѣсв. Богородица до поясъ, стилъ старовизантийски. Казватъ, че подобни тѣмъ се намирали само въ солунската митрополитска църква, която обаче прѣди нѣколко години изгорѣ, разбира се, заедно и съ нихъ; и двѣ други, въ нѣкой отъ Св.-Горскитѣ манастири.

б) една рѣдкость, — четверожгълна плоча отъ слитъ бѣлъ каменъ (жермеръ), тъмнопрозраченъ, отъ величина около два лакта надлъжъ и единъ и половина речи наширь, а една дланъ дебела, съ первази наоколо три-четири прѣста дебели и толко високи по четиритѣ ѣ ребра, издигнати отъ сжщия каменъ, положена на св. прѣстолъ. Пятувачи, отъ които не единъ само сж я виждали, изразявали сж се, че тая плоча е слѣтъ каменъ и че подобенъ нему е отъ най-сжжпоцѣнитѣ рѣдкости.

в) единъ сѣрменовезанъ покровъ за Св. прѣстолъ съ надписи, издѣлие старовизантийско. ¹⁾

¹⁾ Плочата, за която ни е дума, както и везанитъ покровъ били подарени, казватъ, на Охридския управитель отъ византийския Императоръ Андроника Палеологъ. Тя била въ Св. Софийския храмъ, но нашитѣ дѣди, кой знае съ какви мжки и бакшиши въ турско врѣме, прѣнесли я въ св. Климентовата църква. Отъ тога до сега минали се толко години не, ами нѣколко вѣкове, дохаждали сж и сж нападали разни завоеватели, ставали опусошителни войни, а както еднитѣ, така и другитѣ поцадили сж тия сжжпоценности. Между това разни пятувачи и други лица пожелали съ високи цѣни да ги купятъ, яли по-добрѣ да ги похитатъ, но не сполучвали, тѣй като гражданитѣ ужѣли да ги цѣнжтъ и пазятъ. При това и разни грѣцки владыци искали да посегнатъ на нихъ, но и тѣ не сполучвали. А сега, българскитъ народенъ священоначалникъ, Охридски Григорин излѣзе по-юнакъ, по-умень отъ всячки горѣказани; той се осмѣли да посегне на тия и други тѣмъ подобни древности, вѣроятно по висша заповѣдъ отъ началството си. И първо Григори дигналь и развалиль патриаршеския тронъ, а на мѣстото му туриль другъ, новъ и лъскавъ. Плочата извадилъ отъ св. прѣстолъ и я туриль звънъ отъ олтара. Ето защо охридскитъ Калиникъ едно врѣме бѣше се провикналь: „ѡ Αχρίδα, πρῶτη χθώρα, τὴ ὑπερῶρουσ τρέφει τὴρα.“ Но това изречение прилича да се изрече на днешнитѣ охридци.

г) единъ патриаршески прѣстолъ или тронъ (столъ), въ който стоали патриарситѣ.

д) Нѣколко златовезани икони съ надписи.

е) Единъ дървенъ Св. Климентовъ кумиръ.¹⁾

ж) Една стара Св. Климентова икона.

з) Една патриаршеска, както казватъ, Св. Климентова, или Иоасафова корона.

и) Мощитѣ св. Климентови безъ главата²⁾ или както други казватъ на патриарха Иоасафа, взети и смятрани вмѣсто св. Климентови.³⁾

к) Много надписи на гръцки езикъ,⁴⁾ между които и единъ славѣнски надъ единъ зазиданъ прозорець въ нартиката, дѣто е изобразенъ правостоещъ голъ човѣкъ, тѣлото на който тамъ на-близо било погребено.

Споредъ надписа погребениятъ тамъ билъ нѣкой сродникъ на Марво-крала и на нѣкой си Жупанъ отъ рода и фамилията „Ропа.“⁵⁾ Тоя надписъ е покритъ съ гъста свѣщна чадовина, тава, че едва може да се познае по нѣщо. Ето го колкото е било възможно да се открие:

„Прѣстави се рабъ Божій Ъсоа Раяковикъ по гусломъ учарчвѣ и суродникъ краля Марка. Зетъ Жупана Ропе. Лѣто ѡмни мѣсець

¹⁾ Тоя кумиръ едно врѣме билъ облеченъ съ сжапоцѣнна кадифена дрѣха, обивана все съ едъръ чистъ бисеръ, въ похитители граждани очистили го, та сега стои голо дърво.

²⁾ Главата или по-добрѣ черептъ св. Климентовъ билъ откраднатъ и задигнатъ изъ Охридъ отъ единъ калугеръ изъ Караферския (Верийски) манастиръ, св. Ивана Прѣдтеча. Този калугеръ нарочито билъ дошълъ въ Охридъ прѣсторенъ на простъ сѣда, слугувалъ въ патриаршията и църквата нѣколко години, до когато нашъ слоденъ случай да открадне главата на св. Климентовитѣ мощи заедно съ единъ добъръ патриаршески конь, съ който и избѣгълъ. Въ тоя манастиръ, казватъ, и днесъ сѣществува откраднатата глава, почитана отъ населението на цѣлата тамошна околностъ. По-късно Охридската църковна власть възбудила процесъ противъ кражбата и крадеца на сѣтината прѣдъ Вселенската патриаршия, на която поменатиятъ манастиръ е подвѣдомственъ. Последната обаче обадила се въ полза на крадцитѣ, като се постарала и да украти тѣжителитѣ чрѣзъ нѣкои извинѣния.

³⁾ И ако би се приело за истинно мнѣнието на послѣднитѣ, т. е., че сѣществуватѣ мощи не сѣ сѣщи св. Климентови, но Иоасафови, пакъ една-двѣ частички отъ св. Климентовитѣ сѣществуватъ неопрѣвержимо и се пазатъ въ особна сребрена кутия.

⁴⁾ Несъмѣно грѣба да е имало и много бѣгарски надписи, за който говорѣхъ по-долу, и по много други мѣста и църкви изъ града; но омиа, която не пощадилъ такъ и толко сжапоцѣвни списания, отървани отъ турски рѣцѣ, за итърване ли би било, да оставятъ читави надписитѣ? Послѣднитѣ славѣнски надписи, за който говорѣхъ по-долу, запазенъ е, види се, по единичката причина, че се намира въ затѣтено и съвсѣмъ тъмно мѣсто, така че само който би го знаелъ, можалъ би да го намери. И азъ не бихъ могълъ да го вляя, ако не беше ми го посочилъ другъ, който го знаеше.

⁵⁾ Въ Охридъ, въ махалата Кошица до скоро врѣме сѣществуваше една фамилия, далечна наша роднина, съ прѣзиме „Ропчеви“; а друга една, най-първата въ града, съ прѣзиме: „Робчеви“, сѣществува и днесъ. Дали нѣколъ отъ тия двѣ фамилии може да се смятра за потомка на споменувания въ надписа Жупанъ Ропе, или не, не-можемъ наздраво да знаемъ, като пѣма други по-положителни свидѣния.

Октомвриѣ і.м.г. Васъ же молю брата моя любимая прочитающе простите яво ви можете.

СИТКО" а и како ѡнкокож.¹)

По турскитѣ махали въ Охридѣ има околи 18 джамии и нѣколко мечити, т. е. по-малки джамийки, отъ които само една въ Сарай-махала, близо до горната влашка, е собствено съградена на цѣлина, сир. първобитно, и то на наше врѣме съгради я първо за училище единъ воененъ майоръ, и послѣ прѣобърнаха я на джамия. Вситѣ други джамии прѣобърнати сж на такива отъ най-добритѣ и най-знаменититѣ въ града църкви, както може да се прѣдполага отъ централнитѣ имъ положения Въ врѣме на многогодишнитѣ войни за прѣвзиманье на града църквитѣ били отъ основа съборени, и на нови основи на сжщитѣ имъ мѣста изградени сж джаминитѣ, но имената на светинитѣ, въ честь на които била посветена всѣкоя църква, помнятъ се отъ населението и до днесъ; а на нѣкои отъ нихъ и самитѣ турци дали имъ сжщитѣ имена, прѣведени на турски. Така редомъ по чаршията има храмъ св. Великомученига Димитрия, — *Хаджи-Касамъ* джамия, най-голѣмата отъ всички, старитѣ основи на която намиратъ се дори въ околнитѣ турски къщи; св. Георгиева — *Едрелесъ* джамиси; св. Троица, св. Богородица и др. Между тѣхъ въ Сарай-махала има една посветена на въздвиженieto честнаго и животворящаго кръста. На върха на минарето на тая джамия и сега още се вижда вмѣсто звѣзда и полу-мѣсець исправено едно тенекиено малко кръстче, безъ което самитѣ турци казватъ, не било възможно да се задържи минарето. Тая джамия се нарича и „*Високъ-мечитъ*“, близу до която, отсрѣща на пята има и изворче отъ светена лѣвовита вода, както вѣрватъ, отъ измиваньето на която се цѣрятъ особито страдащитѣ отъ очеболъ и треска.

Между чаршиискитѣ джамии най-заблѣжителна и дълбоко почитана отъ страна на турцитѣ е една, която въ сжщо врѣме е и *теке* съ дервиши и единъ главатаръ *Шехъ*, който е на голѣма почитъ по нашитѣ мѣста. Между много и токо речи всички Шехове, що се намиратъ по нашитѣ страни, Охридскиятъ стои на най-висока стѣпень по чинъ и по честь. Той е като архиепископъ, а другитѣ епископи. Види се това да е останало по подражание на християнското въ страната църковно разпрѣдѣление, по което Охридскиятъ архиепископъ билъ патриархъ и глава надъ всички околни епископи.

¹) Тоя сжщий надписъ сж възпроизвелъ и други прѣди мене.

И текето, както се каза по-горѣ за имарета, както и св. Софийската джамия, притежаватъ пространни недвижни имоти, планини, села, чифлици и др., които, разумѣва се, по-прѣди принадлежали на християнскитѣ туземни църкви, манастири или казвито било други богоугодни заведения.

IV.

Население и поминъкъ.

Цѣлото Охридско окръжие се дѣли на три околийки: *Орта-колъ*, състоещъ се отъ най-близнитѣ около града сега съ главно мѣсто сщиятъ градъ; *Дримъ-колъ*, състоещъ отъ сѣверо-западнитѣ при р. Дримъ села съ главно мѣсто Струга; и *Дебърци*, състоеща отъ най-отдалеченитѣ отъ града сѣверни села и раздѣлена на *Горна* и *Долна-Дебърца* съ главно мѣсто „*Здеглаво*“ — Главиница. Населено е съ жители, принадлежащи на двѣ религии, Християнска и Мухамеданска, и на двѣ народности, Арнаутотурска и Българска, освѣнъ двѣ малки села влашки, Горна и Долна Белица и двѣ сщцо влашки махали въ града, въ които живѣятъ смѣсено власи и българи, но у които все първитѣ наддѣляватъ; а гъркъ въ цѣлото окръжие има само единъ, колко за цѣръ, живѣе въ селото Враница и той прѣселенецъ отъ Месолонги, и единъ въ града, сщцо прѣселенецъ отъ Лариско.

Мжжитѣ нуфузи въ цѣлото Охридско окръжие надминуватъ числото 26.000, отъ които $\frac{2}{3}$ сж българи-християни, включително и мало-бройнитѣ власи, а $\frac{1}{3}$, арнаутотурци — мохамеданци.¹⁾ Въ града Охридъ, както и въ Струга, числото на еднитѣ и другитѣ е приблизително, но все пакъ турцитѣ сж по-малочислени нежели християнитѣ. А въ селата е огроменъ българо-християнскитѣ елементъ; чисто мухамедански села има съвсѣмъ малко, осемъ — ония само, които споменахме въ описанието на окръжността; а смѣсени нѣма никакъ. Слѣдователно повечето села сж чисто — български, християнски.²⁾

Поминъкътъ на селското население е обикновениятъ на цѣлъ български народъ, що населява селата, т. е. земледѣлие и ското-

¹⁾ Въ числото на турцитѣ — мухамеданци влизатъ и малочисленитѣ цигани, сщцо мухамеданци, но говорятъ албански езикъ, а не своя си цигански. По други градове, като Витоля, Прилѣвъ, Деришъ тѣ запазили си езака, но не и Охридскитѣ, които изключително се занимаватъ съ желязарство и просия, а тукъ-тамъ и съ други занаята, както и съ кражба.

²⁾ Съ подробно изчисление на населението за всѣкое село отдѣлно не ми биде възможно да се снабдя, макаръ и много да се старахъ да го добия, но причина, който всѣкой гѣсно може да се догади.

вѣдство. Нужнитѣ дрѣхи си приготвя у дома, безъ да купи нито влакно, освѣнъ нѣкои маловажни украшения за женскитѣ дрѣхи. Животътъ му е твърдѣ скромнъ и ограниченъ.

Гражданитѣ, особено християнитѣ, живѣятъ сѣщо твърдѣ пестовно по причина на голѣмата сиромашия, що владѣе въ мѣстото.

Съ 5—6000 гроша годишно една срѣдна фамилия може да живѣе бейски. Турцитѣ поминуватъ съ приходитѣ отъ мюлковетѣ или отъ овощията, що иматъ въ къщнитѣ си отъ пространни градини; или пъкъ съ правителствени служби, а съвсѣмъ малцина съ занаяти и земледѣлие. Еднички изключителни тѣхни занаяти, непозволявани на християнитѣ, сж: берберство (брѣснарство) кафеджийство, налбанство, кожарство и босганджийство. Това послѣдното у християнина неможе да вирѣе.

На християнитѣ граждани, които се броятъ отъ 5—6000 души, главенъ поминѣкъ въ по-старо врѣме е билъ: а) кечеджиството, съ което въртѣли доста обширна търговия; и б) риболовството. По-сетнѣ, нѣщо прѣди 50—60 години, първиятъ отстѣпилъ мѣстото си на кожухарството, а той съвсѣмъ речи изчезналъ. Сега едва ли дважима се намиратъ, които се занимаватъ съ тая индустрия — кечеджиството. Отъ нѣволко врѣме обаче насамъ, особено слѣдъ послѣдната руско-турска война, и кожухарството пострада. Прѣди 40—45 години 15—20 керхани (кожухарски фабрики) работѣха непрѣкъснато речи прѣзъ цѣлата година, лѣтъ и зимѣ, и у всѣкоя отъ нихъ намираха работа и цѣлогодисната си прѣхрана по 45—55 души мъже и момци, дори и много малки момчета, и по толко още жени и моми. Тѣзи послѣднитѣ работѣха — шиеха на парче вѣнъ отъ керханитѣ, по къщитѣ си. Освѣнъ главнитѣ керхани имаше и много повече на число малки керхани съ по 5—10 работника. Притежателитѣ на голѣмитѣ фабрики, хора доста богатички, развиваха трѣскава и доста обширна търговия съ кожухарскитѣ си свѣпоцѣнни произведения; купуваха сурови лисичи вожи и други подобни изъ Европа, особено на Липисканския панаиръ, а като ги изработѣха и направѣха на „щици“ и „тулуми“, продаваха ги главно въ Узунджовския панаиръ и по другі панаири, дѣто ги носѣха съ цѣли кервани; а послѣ и въ Цариградъ и Мала-Азия. Покрай нихъ водѣха се малкитѣ търговци, притежатели на по-малкитѣ керхани. Тѣзи послѣднитѣ като съберѣха на дрѣбно вожи отъ мѣстенъ и албански дивечъ, една часть отъ нихъ продаваха необработени на разни мѣстни или вѣншни търговци, а друга часть обработваха и я продаваха или на мѣстнитѣ главни фабриканти или заедно съ

нихъ отиваха да ги продаватъ въ Узунджово, отъ дѣто на връщанье донасяха друга стока: аби, гайтани, коприна, ибришимъ и др. Днесъ обаче едва $\frac{1}{100}$ часть отъ тая търговия съществува, и надали едно незначително число граждани поминаватъ се какво-годѣ, съ толемото важенъ по-прѣди поминѣкъ, и то не за прѣвъ цѣлата година. И ето първата и главна причина за стремлението на гражданитѣ да търсятъ прѣхраната си по чуждина.

Не по-малко омаломощено е днесъ и риболовството. Прѣди 50—60 години, както казватъ старитѣ, въ Охридското езеро имало много берикетъ, ловили се изобилни риби, въ едно фърманье мръжата улавяли се по 500—1000—1500 оки риба;¹⁾ а сега вече този береветъ се скусилъ (се прѣвертилъ). Старитѣ, особено по-проститѣ, като не могатъ да издиратъ истинскитѣ причини на това рибно днешно безплодие, отдаватъ го, както обикновено въ подобни случаи простолюдието прави, на божи гнѣвъ, сѣщинската обаче причина е друга и другагѣ.

Ловенъето риба въ Охридското езеро не се дава на обществена експлоатация, както по нѣкои мѣста, сир. който би желалъ да лови, да даде на правителствения ковчегъ опрѣдѣленъ процентъ отъ ловитбата си, напр. $\frac{1}{5}$ или $\frac{1}{8}$, а се продава всичкото езеро за една или 2—3 години съ кесимъ едному, който би наддалъ повече, както що се продаватъ ашаритѣ на земнитѣ произведения, за 6—8 хиляди лири годишно; който го купи изцѣло, прѣпродава го послѣ

¹⁾ Тия риби, особено наричанитѣ летница и кресница, както е извѣстно всѣкому, който е вкусилъ отъ нихъ, надминуватъ по вкуса на мѣсото си всѣкой видъ риба, било морска, рѣчна или езерска. Познатитѣ и толкозъ хвалени рѣчни пѣстърви въ България, макаръ и да сѫ отъ единъ и сѣщи родъ, но сѫ много и несравнено по-долни отъ Охридскитѣ лѣтници и кресници.

Въ Охридското езеро живѣятъ много, около 19—20 вида риби, които за любителство излагамъ по-долу единъ по единъ. Тѣ се дѣлятъ на два разреда, ямъими в *двом* наричани. Първитѣ сѫ най-вкусни и нѣматъ едри луспи по тѣлото си; а вторитѣ сѫ подобни на обикновенитѣ по всѣдѣ рѣчни, езерски или и морски риби.

Въ първи разредъ влизатъ: 1) *лѣтница*, най-вкусна и най-претила риба; 2) *кресница*, още по-вкусна отъ първата; 3) *кратотникъ*, твърдѣ тѣста и вкусна, по-едъръ отъ първитѣ дѣѣ; искатъ да кажатъ, че той не е другъ видъ, а просто израсла и стара лѣтница; 4) *зимна*, съ умѣрена тѣстнина и вкусъ; 5) *майска*, по-вкусна отъ послѣдната; 6) *коранъ*, подобенъ на майската, или мажката лѣтница; 7) *лъоча*, най-слаба отъ питомнитѣ риби, или по-добръ навършена — лѣхуса лѣтница; 8) *жезулъ*, извѣстната зиворка; 9) *блъвница*, най-крехка и безвѣдна. Отъ тия деветъ вида, първитѣ приличатъ помежду си на медъ и като да сѫ всички отъ единъ видъ, съ малки нѣкои отливки. Послѣднитѣ два вида сѫ съвсѣмъ различни, както помежду си, така и отъ първитѣ.

Въ втория редъ риби влизатъ:

1) *кратъ*, извѣстниятъ шаранъ; 2) *клемъ*; 3) *скобусть*; 4) *мръна*; 5) *скобалъ*; 6) *грунечъ*; 7) *писка*; 8) *плашница*; 9) *шлюнечъ*, и 10) *моранецъ*. За свойствата и качества има вижъ въ прибавения къмъ сборника ми рѣчникъ, ч. III кн. XI—XII.

Ловенатѣ риби се разнасятъ за продаване въ Битола, Прилѣвъ и другагѣ, а жгулитѣ обикновено въ Корча и най-вече въ Сърбия.

на части, та много пжти цѣлиятъ му годишенъ наемъ надминува и 10 хиляди лири. Малкитѣ прѣкупци за да посрѣщнатъ огромнитѣ разноски и да платятъ условената мирия за купенитѣ части, принуждаватъ се да измислюватъ разни и най-тънки изкуства, да не оставатъ ни една риба въ езерото. Отъ нѣколко десетки години насамъ изнашли сж или по-добрѣ видѣли отъ другадѣ и вѣвѣли въ употребеніе една твърдѣ голѣма мръжа, „*немечки влакъ*“ наричана, отъ която нищо не може да избѣгне. Тая мръжа или влакъ обхваща много широко пространство, и се фърля въ езерото всрѣдъ дълбочината отъ ладии, както и се изважда на нихъ. Теглятъ го отъ крайбрѣжието 10—12 души съ силенъ напоръ. А най-изтрѣбително сръдство е, щото нито единъ день прѣвъ годината ни въ едно згълче на езерското пространство не оставятъ рибитѣ на покой; дори и въ врѣме на плоденъето имъ, когато се *нършатъ* (несжтъ икри), ловятъ ги безпощадно. Така, че ако съ врѣме не се взематъ строги мѣрки противъ тия изтрѣбители риболовци, не е чудно да чуемъ, (и таква минута не е далечъ), че въ Охридското езеро не останала чиста риба, и на потомството си послѣ да разказваме, както нѣкое бабешко прѣданіе, че нѣкога си въ това езеро имало такви и онакви риби, каквито нийдѣ по свѣта не се намирали, а че по божи гнѣвъ поради грѣховетѣ ни изчезнали съвсѣмъ.

На едно грижливо Правителство не би било трудно да възпрѣ това зло, което заплашва съ погибель населението на двѣ цѣли окржжия, Охридското и Старовското, като забрани ловенъето поне за два мѣсеца въ година за всѣкой видъ риба особно, а отъ друга страна опрѣдѣли окавината и слѣпотата на мръжитѣ, прѣди всичко пѣкъ да измѣни начинътъ за експлоатацията на езерото.¹⁾

При всички напрежения на рибаритѣ да спечелитъ отъ ловитбата, пакъ тие, като прѣкупци, не могатъ да извадятъ нито мирията да си платятъ, а отъ това и се отчайватъ, та сега сж станали надничари риболовци на турци прѣкупци. До прѣди нѣкое врѣме този поминѣкъ бѣше въ рѣцѣтъ изключително само на християнитѣ, а отъ нѣколко години прѣминалъ совсѣмъ у турцитѣ, които работятъ чрѣзъ слуги съ мѣсечна, годишна или дневна плата. Тия слуги сж прѣжнитѣ сжщи рибари християни или нихни синове и внуци.

Докогато риболовството цѣвтѣше, половината комай градъ и толко още отъ окржжието поминуваше съ него, а другата половина,

¹⁾ Съ душевно утѣшеніе напоследѣно чухме, че турското Правителство отъ 1883 год. на сетѣвъ взело нѣкои противъ истребленіето на рибитѣ мѣрки. За жалость, въ Турско, както всичкитѣ закони и разпореждания, така и тия мѣрки били само за три дни и сетѣвъ си търгвало пакъ по старому.

както се рече погорѣ, живѣеше съ кожухарство. Понеже мъжетѣ се занимаваха съ риболовство, женскиятъ полъ изкарваше доходъ съ приготвянѣе орджия за ловенъето. Въ всѣка къща, дѣто имаше жена до срѣдна възраст или мома, човѣкъ ще видѣше разни видове мръжи и орджията, съ които ги плетѣхж: *бурдце, вилница, клетало* и др.¹⁾ А съ паданъето на риболовството падна и поминувката на цѣлата половина на населението, както другата половина падна съ упадъка на кожухарството.

Слѣдъ поменатитѣ два поминѣка дохожда обикновениятъ на Българитѣ поминѣкъ земледѣлие, лозарство и градинарство. Въ Охридъ всѣкой малу-много състоятеленъ гражданинъ е притежателъ на единъ поне късъ нива; а безъ лозе рѣдко би се намѣрилъ човѣкъ въ тоя градъ, освѣнъ ако би билъ отъ найдолната класа. По селата лозя речи нѣма, освѣнъ въ ближнитѣ до града. Селянитѣ се снабдяватъ съ нужднитѣ пития вино и ракия или съ грозде отъ градскитѣ лозя и вина. Грозде и произведения отъ него се продаватъ и въ Рѣсенъ; но наймного отъ Охридското грозде, вино и ракия се продава въ Струга, понеже мѣстнитѣ лозя въ тоя градъ сж малко и гроздето имъ съвсѣмъ слабо. Лозата и нивитѣ въ Охридъ работятъ ги гражданитѣ или сами, или съ работници надничари. Градинарството е прѣимуществено поминѣкъ на Месокастрия. Зеленчуци отъ Охридъ се изнасятъ въ Струга, Корча и Дебъръ.

Изобщо Охридъ днесъ страда отъ сиромашия и скудость на поминѣкъ, тѣй че, едвали нѣкои малочислени семейства живѣятъ не стѣснено. Повечето мъже и момчета поради тая причина, а сега и поради други избѣгали сж отъ тамъ и непрѣстайно бѣгатъ по чужбина, та днесъ въ тоя градъ ще видишъ повече старци и дѣца, некадърни за нищо и жени, нежели здрави и кадърни за работа мъже.

Чаршийсвата търговия въ Охридъ е съвсѣмъ слаба, защото слаби сж селата му, като изложени на непрѣстайни обирѣ отъ страна на съседнитѣ дебърски злодѣйци и на разни други всѣкидневни злоупотрѣбления. При това като се намира на отстранено отъ главния

¹⁾ За любопитство, влагамъ тукъ имената на разнитѣ видове мръжи и други риболовни орджия, които се употрѣбятъ по Охридското езеро.

Влакъ, пространна мръжа — *грибъ*, състоещъ отъ нѣколко различни по оканвня и слѣпота части, както: *слѣпо, тене, хацулъ, стока, нарче* и др. всички плетени отъ конопна прежда.

Влачка, помалка отъ влакъ.

Мръжа, отъ ленена прежда.

Мръвица — мръжица, отъ тънка копринена прежда.

Кепче, Сачма, отъ конопна прежда;

Ключъ

Освѣнъ тѣзи има и други още орджия: *далнини, ждици* — *вѣдници, ости* и др.

път мѣсто, градътъ не се радва на никое търговско движение, та да го газятъ пѣтници поне или търговци. Въ това отношение Струга е почеститѣ.

Плодородието въ Охридското окръжие е умѣрено. То доста прѣхранва мѣстното население, не може обаче да даде и излишъкъ за продаване по вѣнъ, както други мѣста; отъ това и житна търговия въ Охридъ не може да съществува. Когато въ околнитѣ до него мѣста се случи нѣкоя година скудостъ поне отъ жито, та тамошното население се принуждава да си набави отъ Охридското, щомъ се изнесеть нѣколко стотини товари жито изъ послѣдното, веднага се усѣща скудостъ — цѣната на храната високо се възкача, става скѣпния. Само царевичата може да излиза навѣнъ безъ остѣно промѣнение на житнитѣ цѣни. Въ Охридското окръжие, а особито въ града царевичата се сѣе и обработва въ доста широкъ размѣръ, а се разнася или подобръ се вдига въ Дебъръ и въ остала Албания, дѣто този видъ храна е на прѣдпочтение отъ всичкитѣ други видове.

Земно пространство за сѣитба въ Охридското окръжие има съразмѣрно твърдѣ малко; отъ това и почвата му е съвсѣмъ изложена и слаба.

V.

Основание и състояние на Охридъ до прѣвзиманъето му отъ турцитѣ.

Кога Охридъ билъ основанъ и отъ кого именно, или какво е било първобитното му име, никой положително не знае, тѣй като до сега несъществува никое вѣрно свидѣтелство. По всѣкоя обаче вѣроятностъ, основанието му е отъ найдревнитѣ. Нѣкои казватъ, а и прѣдание съществува у мѣстното население, че основателъ му билъ Императоръ Юстинианъ Велики, който му далъ и името, а за доказателство на това се притури че, когато споменатиятъ Императоръ възлизалъ (качвалъ се) по угорнината на градскитѣ могили, като се уморилъ, извикалъ: „Охъ ридъ!“; което послѣ станало „Охридъ“. (Вж. и у Миладинови „Бъл. нар. пѣсни, прѣданията.) Но че това мнѣние и прѣдание нѣма никаква основа, доказва се отъ това, че Императоръ Юстинианъ споредъ историчитѣ и прѣданията украсилъ и почестилъ поранниятъ вече отъ него Охридъ съ църковна независимостъ и тога му турилъ ново име „Шърва Юстиниана“.¹)

¹) Нашиятъ съотечественикъ, Маргаритъ Г. Димза грѣцки писателъ и атински професоръ, въ съчинението си за „Охридската независима Архиепископия“, издадено прѣзъ 1857 год. на грѣцки и съ грѣцка цѣль, довежда едно твърдѣ смѣшно производство

Не знаемъ положително нито едното нито другото, ще се ограничимъ само въ това, че който и да е билъ първиятъ му основател, прѣзъ което врѣме и да е основанъ той първоначално и каквото и да било първобитното му име, днешното му име дадено му е вѣроятно отъ Славѣнитѣ прѣди дохожданъето на Волжитѣ Българи.

Охридъ, както и поголѣмата частъ мѣста на Балканския полуостровъ, често е промѣнялъ господаритѣ отъ найнезапаменни вѣкове, та дори до завладѣнието му отъ Турцитѣ. Той е билъ Македонски градъ, послѣ римски, византийски, славѣнски; подиръ това пакъ византийски, а наймного врѣме български, първо подъ властта на непосредственитѣ Аспарухови наслѣдници, особито на Батая; сетнѣ, подъ Бориса и Симеона, когато светителствувалъ тамъ Св. Климентъ; подъ Самуиловата династия, на която е билъ столица; подъ Асѣневци, вториятъ отъ които, както казватъ, билъ тамъ вѣнчанъ. На послѣдно падналъ подъ сръбския кралъ силни Стефанъ Душанъ; но слѣдъ малко станалъ независимо българско княжество подъ Милоша Охридянина, а найпослѣ за малко врѣме, билъ зачисленъ въ владѣнията на Скендеръ-бега, за когото повече ще поговоримъ подолу, дѣто найпослѣ завладѣли го турцитѣ и го държатъ и до днешенъ день.

VI.

Прѣвзиманъе на Охридъ отъ турцитѣ.

Отъ чии рѣцѣ турцитѣ прѣвзели града, който описваме, кога и какъ дошли тамъ и какъ го прѣвзели, не се знае положително. Една стара песень за прѣвзиманъето му отъ Османцитѣ бѣ запазена въ устата на единъ 85-годишенъ просякъ, Наумъ. Но колко се наскърбихъ, когато, като го потърсихъ да ми я изпѣе, се научихъ че той прѣди шестъ мѣсеца билъ умрѣлъ. Отъ другждѣ нѣкое вѣрно свидѣтелство нѣмаме. Единъ старъ рѣкописъ на турски езикъ се намира и днесъ у едни турци Охридяни, у Сали-бега или повѣроятно у Садикъ-ага Апчевъ; но пазятъ го като светина и по никоѣ начинъ го не изваждатъ отъ къщата си, нито го пропускатъ отъ рѣцѣтъ си, та да може човѣкъ да извлѣче нѣщо отъ съдържанието му.¹⁾ Прѣдания обаче разни, и едно отъ друго посъмнителни, за-

(етимология) на името *Охридъ*, споредъ него *Ахридъ*. Името *Ахридъ* било произлязло отъ грѣцката рѣчь *ἀχράδης*, което значело круши или горинци — дъви круши, каквито, казва, имало много въ околността на града.

¹⁾ А другъ единъ рѣкописъ, на български, казвалъ ми г. Д. Македонски, нѣщо прѣди 30 години намиралъ се у пок. свещ. Иванъ Сакелария отъ Струга; състоалъ отъ около 150 страници, а запазенъ само половината, въ който били описани турскитѣ завоевания не само на Охридъ, ами и на цѣль Балкански полуостровъ. Дали тоя рѣкописъ е запазенъ и до днесъ, не ми е извѣстно.

пазили се у мѣстното население нѣколко. Подостовѣрни отъ нихъ могатъ да бждатъ слѣдующитѣ двѣ.

За да прѣвзематъ града турцитѣ се били седемъ цѣли години прѣдъ самия градъ, вѣнъ отъ крѣпостъта му.¹⁾ Найпослѣ успѣли да се доближатъ до него и съ пристѣпъ прѣвзели „Горната порта“, дѣто станало първото найкръваво сбиванье, въ което нападателитѣ надвили, а Християнитѣ били втискнати вжтрѣ въ града. Послѣдвало второ подобно въ срѣдъ града, на правата и широка улица „Парнища“, наричана, която отъ горня порта надолу води и стига до църквата Св. София и досѣга до езерото при Сарайце и фардакъ съ два влона. И изъ това второ сражение турцитѣ изгѣзли побѣдители. Послѣдно отчаяно и рѣшително сражение станало въ двора на самия храмъ св. Софийски и около него, дѣто християнитѣ били съвършено поразени и немилостивото кланье надъ нихъ послѣдвало по тогавашния обичай на завоевателитѣ. Църквата св. София на часа била прогласена за джамия, отъ която нашественицитѣ за пръвъ пжть²⁾ отправили благодарителна молитва Аллаху си и про- року Мохамеду за побѣдата.

б) Други казватъ, че градътъ билъ прѣвзетъ съ прѣдательство: Слѣдъ седмогодишнитѣ бойове³⁾ една отъ седемтѣ народности или партии, които живѣли ужъ въ града и редомъ пазили го на стража, като ѝ се сподѣляло обсадното положение, рѣшила се да го прѣдаде, та се била споразумѣла съ обсадителитѣ да извърши прѣстѣпното си дѣло въ врѣме на своето дежурство. И така единъ день, обса- дителитѣ отъ вѣнъ съгледали у нихъ прѣдварително условия знакъ за прѣдаване, запрѣгната едната пола отъ дългата имъ дрѣха, до- ломата. Тоя часъ тѣ нападнали на града и съ пристѣпъ прѣвзели Горна-порта, отъ която самоволно стражаритѣ били отстѣпили. — Другитѣ партии, разумѣва се, опрѣли се яко, та отъ това и послѣд- вали горѣказанитѣ сражения. Отъ това и по тая ужъ причина прѣ-

¹⁾ Като казваме града, разумѣвамъ обградената му съ стѣна часть, т. е. Варо- штъ съ крѣпостъта.

²⁾ Споредъ други, което е и повѣрно, турцитѣ, като влѣзли въ града, не въ св. Софийската църква, отправили първа молитва Мохамеду, а още на първото си влизанье вжтрѣ низъ горня порта, на дѣво отъ нея, на една малка възвишеностъ, дѣто и днесъ съществува една малка сградичка, пѣщо като мухамедански параклизъ — мечитъ. Въ тоя мечитъ и до скоро врѣме турци дождаха на поклонение. Тая сградичка и днесъ има 4.000 гр. годишенъ приходъ за поддръжка, отъ който се ползува единъ ходжа или имаиниъ подъ извѣтъ, че я прави мереметъ и др.

³⁾ Старитѣ приказваха ни че, додѣто турската Войска, установена на лагеръ на полето, два часа почти на изтокъ отъ града, прѣбывавала тамъ, посадила си била и лозя на мѣсто, днесъ наричано „Гаврилъ“, на което и сега има лозя. Отъ посадениитѣ си лозя войницитѣ дочакали, прѣди още да прѣвзематъ града, да събиратъ и ладтъ грозде. Но това послѣдне обстоятелство други го отдаватъ на покъсно, Али-пашаво крѣме.

дателката партия наречена била „Концаревска“ — къмъ царя. А и днесъ въ Охридъ има прѣзиме: „Коцаревци“.

Както и да било, но както едното, така и другото прѣданіе не можемъ съ достовѣрностъ да опрѣдѣлимъ, на кое именно прѣвзиманье града отъ турцитѣ се отнасятъ тѣ, понеже извѣстно е, че този сѣщи градъ нѣколко пѣти сж го прѣвзимали турцитѣ и нѣколко пѣти пакъ Скендеръ-бей имъ го отнималъ, а слѣдъ смъртъта на послѣдния османцитѣ за послѣденъ пѣтъ прѣвзели го отъ Венецианската република, която била опекунка на малолѣтния Скендеръ-беговъ синъ. ¹⁾

Прѣданіе у насъ се е запазило и до днесъ, че Албаниа, въ която влизалъ тога и Охридъ до Дявато, между Битоля и Рѣсень. 8—9 часа на изтокъ отъ Охридъ, а два часа на изтокъ отъ Рѣсень, била подъ властѣта на Венетикъ — Венеция. Отъ тукъ лесно се разумѣва, че послѣденъ пѣтъ турцитѣ прѣвзели прѣдметния градъ отъ опекуницѣтѣ Венециани. И вие сме наклонни да вѣрваме че горѣизложенитѣ прѣданія за прѣвзиманьето му се отнасятъ именно къмъ това послѣдно. Прѣданіето ни казва, че при прѣвзиманьето му имало жители отъ седемъ народности, разбира се, освѣнъ туземцитѣ, още и Албанци и Венециани, правителствени чиновници и други чужди спекуланти. Когато турцитѣ го завладѣли, всички по-първи и побогатиѣки граждани, като заровили въ земята и въ скривалищата си все, що имали поскъпичко, прѣселили се въ Венеция съ надежда, че не слѣдъ дълго врѣме пакъ ще се върнатъ, мислещи си, че отечеството имъ нѣма да остане за дълго врѣме въ турски рѣцѣ, а ще си го усвоятъ пакъ. Единъ нашъ съотечественникъ. 80-годишенъ старецъ, покойниятъ Ан. Герасимовъ, който прѣди 40—50 години отишълъ билъ въ Венеция като търговецъ, казваше, че и тога още въ тоя градъ сществувала една махала съ название „Охридска.“ А пѣкъ, споредъ поточни свѣдѣнія на Д-ра К. Робевъ, послѣдниятъ Охридски управителъ се именуваъ „Уробъ“.

¹⁾ Съ исторіята на Скендеръ-бега наймного сж се занимавали италианцитѣ. Отъ историчитѣ, които писали за него и неговитѣ подвизи, едни го искатъ за албанецъ, други за грѣкъ, трети за славѣнинъ. Споредъ свѣдѣнія отъ Д-ра Конст. Робевъ, черпая отъ разни истории, баба му се наричалъ *Иванъ* (по славянски; ако бѣше грѣкъ, трѣваше да е *Иоанисъ*, ако албанецъ, *Живанъ*). Споредъ понова една история на грѣци, неговото потекло било отъ Воденско или Мегленско но билъ грѣкъ. Ще приведа обаче едно обстоятелство, станало въ Атина по въпроса за потеклото на Скендеръ-бега прѣзъ 1850—1851 год.; разказвалъ ми го е уважаемиятъ ми вуйко, г. Ян. Г. Стрезовъ въ писмо отъ 11 Юлиа 1895 год. „За пародността му може би знаете, че въ Атина прѣди нѣколко врѣме бѣха станали доста противорѣчя (ви. прѣпирки) между Грѣг. Паларгопулусъ (прочутъ историкъ) и нашия Марчарита Димича (Димзовъ), отъ които първиятъ казвалъ, че Скендеръ-бей билъ славѣнинъ, а нашиятъ Маргаритъ, че билъ елинь.

който ималъ и доста роднини както въ града, така и въ „Опаръ“, та кога влѣзли турцитѣ въ Охридъ, роднинитѣ на Урока избѣгли прѣво езеро съ чунове и сетнѣ отъ тамъ съ роднинитѣ си отъ Опаръ вситѣ въ Италия.

А че Скендеръ-бей отнелъ Охридъ отъ турцитѣ, свидѣтельствува и запазената до днесъ за него пѣсенъ:

„Поплевилъ ми Скендеръ-бей

Йовче-поле битолско — и пр.¹⁾)

Отъ тога насетнѣ нищо вече не се споменува въ прѣдания или поне ние не знаемъ за Охридъ дори до 18 вѣкъ, къмъ края на който пакъ се вижда, че игралъ рола на пограниченъ между два съседни неприятеля градъ и прѣтърпѣвалъ и всичкитѣ горчивини на взаимнитѣ имъ вражди.

VII.

Охридъ подъ властѣта на двѣтѣ Албании.

Васалство и Железодина-бегъ.

Прѣзъ течението или къмъ края на 18. вѣкъ, както е извѣстно, въ Албания били се появили така наричанитѣ деребеевци, сир. владѣтели албаномухамеданци, които поискали да владѣятъ отечеството си независимо отъ централното турско правителство и се постарали да уздравѣтъ властѣта си, която отъ послѣ била имъ унищожена. Такива сж били: Шкодранскиятъ Мустафа-паша и Янинскиятъ Али-паша Тепеленли. Тѣ раздѣлили помежду си Албания на двѣ независими княжества, сѣверна Албания или Гегария съ главенъ градъ Шкодра, и южна или Тоскария съ главенъ градъ Янина. Охридъ, като пограниченъ между двѣтѣ Албании²⁾ падаль.

¹⁾ Вж. сборника ми, ч. I, кп. III, шѣс. № 349.

Йовче-поле е било село или околийка отъ села на изтокъ отъ Битоля, 12—13 часа отстояще отъ Охридъ, а 6—7 часа, отъ именатото Дявато, югоизточната граница на Скендербеговата държавица. Днесъ тамъ село не сществува, а полето на изтокъ отъ Битоля, се нарича Йовче-бунаръ или Йовче-поле.

Охридъ, като пограниченъ между Македония и Албания, въ разни врѣмена ту принадлежалъ на едната, ту на другата. Въ Скендеръ-бегово врѣме той правилъ частъ отъ неговата държавица. Ако се гледа по мѣстоположенieto, той физически пада се повече на Албания; защото западниятъ улей на Балканския полуостровъ, наведенъ къмъ Адриатическо море, започва отъ Дявато. 8 часа на югоизтокъ отъ Охридъ. Ако ли сѣгнате етнографически, той трѣбва да е неотемленъ отъ Македония, защото до 7 часа задъ него къмъ западъ, и 3—4 часа задъ Струга до върха на западниятъ окръжаващи го Белички планини задъ езерото, прѣобладава въ несравненъ размѣръ християнско-българското население, както и въ цѣла Македония; а отъ тамъ, на западъ, до Адриатическо море, населението е изключително речн отъ албанска народност и повечето отъ мухамеданска вѣра.

²⁾ Ако отъ Охридъ трѣгнемъ една права лини до Адриатическо море, ще раздѣлимъ Албания точно на двѣтѣ ѣ части, Гегария на сѣверъ, а Тоскария на югъ. И самитѣ.

подъ властѣта кога на едната, кога на другата; но разумѣва се прѣминаването не ставало безъ войни и ужасни кръвопролития.

Старитѣ наши приказваха, че единъ път, като билъ градътъ подъ властѣта на Али-паша, а се отметналъ къмъ шведранския Мустафа-паша, който билъ сродникъ (зетъ за сестра) на Охридскитѣ владѣещи бегове и паша, Али-паша рѣшилъ да го прѣвземе обратно и тръгналъ съ войската си. Когато излѣзълъ отъ Битоля, която била подъ негово вѣдомство, заклѣлъ се билъ, че като прѣвземе Охридъ, не ще остави въ него жива душа. Но когато приближилъ 2—3 часа до града, на планината „Петрино,“ близо до манастира св. Илия¹⁾ казватъ ослѣпѣлъ. Това нещастие дало му поводъ да помисли и разбере, че рѣшението му и клѣтвата били несправедливи и неугодни Богу, та побързалъ съ молитви и разкаяния да ги отвърне, и така прогледналъ пакъ. И наистина, като завладѣлъ града, уловилъ и погубилъ само 90 души първенци, най-виновнитѣ (не се знае, дали турци или християни, или пъкъ смѣсено). Погубилъ ги прѣд градската стѣна, вѣнъ отъ Горна-порта, а останалото население пощадилъ. Това било около 1794 година. Отъ тогава вече Охридъ останалъ подъ негова властъ дори до скончанието му.²⁾

Слѣдъ като прѣвзелъ града, Али-паша турилъ за свой подвѣдомственъ управителъ четвъртии отъ петѣтъ братя, Охридски паша и бегове, на име Желядинъ-бей, за когото по-долу ще се каже повече. Него, за да добие привързаността му, та да си обезпечи властѣта надъ града, привързалъ го съ най-гѣсна родствена връзка — далъ му жена братовата си дѣщеря (братъ му билъ Вели-паша), като прѣдварително убилъ мъжа ѝ. Тя, както ще видимъ по-долу,

нѣколко албански села, дори, намиращи се въ самата Охридска окръжност, също се дѣлятъ по всички чѣрти на албанското население. Жителитѣ на ония села, които се намиратъ на сѣверозападъ отъ Охридъ както Велеща, Поуизъ, Гатеша, Делогощи и др. по дрѣвки, по нѣрави, по езикъ, сж чисто и просто геги; а на югозападнитѣ, както Старово, Пограецъ и др., сж тоски. А на това причина е, че първитѣ сж прѣселеници бѣжанци отъ гегарски мѣста, особито отъ Дебъръ, а вторитѣ скъци отъ тосварски.

¹⁾ На западното Петринско ребро, което гледа къмъ Охридъ, надъ главното село Велгощи, имало е въ старо врѣме, манастиръ св. пророкъ Илия, отъ който сега е останала само малка една църквица, речъ срина. Тамъ доскоро всѣкоя година на 20. юли кожухарскиятъ и самарджийскиятъ еснафи, които иматъ за патронъ скъци пророкъ, отиваха да празнуватъ и правѣха голѣми веселби. Подолу отъ него на лѣво има другъ манастиръ св. Петка дѣто цѣлятъ градъ на 26 юли отиваше на паръ (джумбушъ),

²⁾ Врѣдъ Охридската чаршия има джамия, която поправена отъ Али-паша, посвѣтена е на негово име. Тя въ християнско врѣме била църква, св. великомъченика Георгия, принадлежаща на месокатранската махала св. Георгия. Турцитѣ и днесъ по-нѣкога наричатъ махалата „Едралесъ махале,“ и джамията „Едралесъ-джамиси,“ но прѣдолѣвна названието: „Али-Паша джамиси.“ Прѣвъ юния 1882. год. изгорѣ както тази махала, така и джамията заедно съ една частъ отъ чаршията.

играела въ управлението важна и благотворна за християнското население рола.

Споменатитѣ паши и бегове, братя Джелидинъ-бегови, били отъ най-свирѣпитѣ тирани за християнството въ Охридъ. Казвали сж ни старитѣ, че на тѣхно врѣме единъ новъ зобилникъ дори ако би видѣли на нѣкой дюбянъ окаченъ за продаване и имъ се поревнѣлъ, отнимали го свободно безъ никакъвъ зазоръ, а камо ли друго по-важно нѣщо. Охридъ въ това врѣме прѣдставлялъ опустошено едно мѣстище, населено отъ малочислено бѣдно християнско население освѣнъ турското.

Али-паша, като хитъръ управитель, желяелъ види се да установи въ държавата си мирно живѣне между населението, та се стараелъ да даде на християнитѣ съотвѣтна съ тогавашното врѣме свобода и миръ, дори — както казва Метернахъ въ писмата си — пратилъ нарочитѣ човѣкъ при тоя послѣдния, да му иска способно лице, което да му приготви конституция и конституционни закони. По негова заповѣдъ Джелидинъ-бегъ изтрѣбилъ всичкитѣ си братя, злоупотрѣбители и сѣмействата имъ, освѣнъ одного, най-голъмия, който успѣлъ да избѣга въ Дебъръ, дѣто въ това врѣме не достигала види се властта му. Слѣдъ очистианъето на злоупотрѣбителитѣ свои братя, на които изгорилъ и саранитѣ. Джелидинъ-бегъ въвелъ въ държавицата си мирно и тихо управление. Отъ тога и до тѣнзимата, именно до 1832 год., до когато траяло управлението на поменатия бегъ, християнитѣ въ Охритско се наслаждавали на една относителна и съразмѣрна съ врѣмето свобода и миренъ животъ. Тога животътъ, имотътъ и честта имъ били съвършено обезпечени и вънъ отъ всѣкоя опасностъ. Убийство, кражба или каквото да е насилие въ града или въ селата никакъ не били познати ни чуени, или съвсѣмъ рѣдко случвало се подобно нѣщо,¹⁾ но въ такъвъ случай бивало строго наказвано. Бѣсилвата била еднакво наказание, на отъ която и да било вѣра прѣстѣпникъ. Хайти, делибашии, кърджалии, яничари и други злоупотрѣбители, които въ тия врѣмена върлуваха и опустошаваха християнското население по цѣлата турска държава, нѣмали достѣпъ въ Джелидинъ-беговата държавица; дори когато изъ Цариградъ би дошълъ нѣкой царски пратеникъ, делибашия напр., бостанджибашия или другъ подобенъ, отпрацанъ билъ отъ погра-

¹⁾ Разбойницитѣ, които споредъ Кузманъ-Капидановата пѣсенъ, нахлували въ околността Дебърца и правѣли пакости на раята му, били нарочито испрацани отъ Дебъръ отъ беговитѣ неприятели, за да му отмѣставатъ. Но в нихъ Кузманъ-Капиданъ изтрѣби и умиротвори кавата.

ничниятъ стражари назадъ отъ границата; освѣтъ съ особено позво-
 ление отъ бега могло нѣкому да се допусне влизанъето вътрѣ.
 Едничкото тиранство, отъ което охридскитѣ християни имали да се
 оплакватъ, било аничарията и гледанъето конаци или слугуванъе на
 войската или бегова тебабин, която била поселена изъ града въ
 особени по всѣкоя махала къщи, конаци наричани. Съ една рѣчь
 християнското население въ охридско прѣдставяло едно множество
 чифчийски момци въ чифлика на единъ добъръ и справедливъ
 чифликъ-сейбия, господарь, който желаелъ мирно живѣнъе на слугитѣ си и не позволявалъ никакво злоупотребление.¹⁾ Тога населението,
 както въ града, така и по околнѣята му, взело да се намножава
 бързо и търговията да се развива.

Въ замѣна на това покровително таба да кажемъ управление
 Джеладинъ-беговитѣ подданици плащали му, вмѣсто всѣкакъвъ данѣкъ
 по единъ день въ годината „кале-меремети“, т. е. всѣкой гражда-
 нинъ билъ длъженъ да работи единъ день прѣзъ годината или самъ
 лично, или чрѣзъ свой замѣстникъ въ поправянъето на градското
 кале. Освѣтъ това плащали по 100 пари за всѣки възрастенъ
 мъжки нуфузъ „харачъ“. А нѣкои давали и по 32 пари „спендже“.²⁾

Отъ честитѣ прѣди това врѣме бойове, както се база и по-
 горѣ, градътъ или по-добрѣ населението му било разрѣдено, та
 бегътъ за да го попълни, прибралъ въ града бѣжанцитѣ отъ Вос-
 кополе и Опарь,³⁾ а повече отъ послѣдния градъ родомъ власи, и

¹⁾ За добрината на бега, разказватъ единъ дори невѣроятенъ епизодъ. Въ единъ
 отъ голѣмитѣ празници прѣзъ годината, солянитѣ отъ едно село, което било и соственъ
 чифликъ Джеладинъ-беговъ, като си пийвали и се веселили, почнали сетитѣ въ разговоритѣ
 си да си разподѣлятъ беговия чифликъ, като си казвали, че еди кои си загони ще взема
 азъ, еди кои си ти и т. н. т. Въ това врѣме случило се да присѣтствува тамъ единъ
 отъ беговитѣ вѣлохранители — албанци. Щомъ чулъ, той отърчалъ въ града и обадилъ,
 или по-добрѣ навлелетилъ селянитѣ на бега. Този немедленно повикалъ ги и попиталъ
 истина ли тѣ разподѣляли чифлика му още прѣзъ живота му? Селянитѣ уплашени,
 загубили пусулата и незнаали какво да отговорятъ. Но подиръ минутно мълчанъе, осла-
 вяни на правдолюбнето му, свързали се и му отговорили: „истина, бегу; но ако имаше
 още едно буре вино, щѣхме да си разподѣлимъ и сарантѣ ти.“ Бегътъ задоволенъ отъ
 отговора имъ, вмѣсто да ги накаже, както би направилъ всѣки другъ турчинъ, влснѣлъ
 се и имъ подарилъ едно буре вино.

²⁾ „Спендже“ билъ единъ данѣкъ, който плащали овниа граждани християни, що
 не сж били първобитни туземни градски жители, а поврѣжени заселенци отъ внѣ
 отъ селата. Първобитнитѣ Охридчани 12 сѣмейства, или споредъ други, 70 на брой,
 били свободни отъ тоя данѣкъ. Потомци на тия първобитни охридски жители сажествуватъ
 и днесъ, каквито сж напр. фамилиятѣ: Робевци, Пърличевци, пана Пановци, Гули-
 цовци и други.

³⁾ „Воскополе“ и „Опарь“, както и другъ тога разселенъ градъ „Николица“, били
 влашки градове на юго-западъ отъ Охридското езеро, близо до Корча въ юго-западна
 Македония или южна Албания, до окръжнето „Колона“, току речъ опустошени отъ то-
 гашнитѣ злоупотребения и безредици (вижъ в. „Марница“ 1882 год. брой 353 и др.).
 Сжщо и албанскитѣ градъ „Бекукъ.“ Бѣжанцитѣ отъ тия градове заселени били не

далъ имъ отъ притежанята на изтрѣбенитѣ свои брата, отъ чифлицитѣ имъ близо до самия градъ мѣсто даромъ, за да си направятъ къщи, съ условие само да плащатъ годишно по нѣщо като наемъ на мѣстото.

И така на Джелядинъ-бегово врѣме, сир. въ началото на тоя вѣкъ или най-рано въ края на миналия, се съставила и заселила по-големата частъ отъ двѣтѣ влашки махали въ Охридъ, особито въ долната махала изцѣло, „горно“ и „долно влашки села“ наричани. Долнитѣ махалци и до днесъ още плащатъ по 14¹/₄ гроша годишно за къщитѣ си на споменатитѣ косвени или прѣми потомци, притежатели на мѣстата имъ — на двѣ ханъми, и по името на първитѣ притежатели нарѣчени сж по турски вазанитѣ двѣ махали „Ракитъ-бей махале“ и „Кара бей махале.“ На послѣдно врѣме обаче влашкото население и въ обѣтѣ тия махали се е разрѣдило до толко, че долната е изпразнена комай отъ власи, а малко по-малко попълнявана съ българи варошани. Власитѣ бѣха повечето зидари та като отиваха по работа въ Румъния тамо и оставаха; и ето защо махалата се изпразни отъ нихъ. Горната махала още се крепи; но и тя постепенно, макаръ и по-бавно се разрѣдва отъ власи, и се пълни съ българи, приходещи отъ селата; така че не за дълго врѣме ще имаме въ Охридъ влашки наричани махали съ българско население. Власитѣ жители отъ тия махали борили сж се заедно съ българитѣ по църковния въпросъ противъ гръцкото духовенство и до скоро врѣме признаваха българската екзархия и българския митрополитъ, — явление едничко въ македонскитѣ лѣтописи. Обаче отъ нѣколко години насамъ тѣ признаха патриаршията и гръцкиятъ владика. А на това никой другъ не е кривъ, а самъ двешниятъ български владика св. Охридски Григорий! Отъ друга страна, слѣдъ освобождението на България и българското население въ града, особито варошкото не малко се разрѣди и постоянно се разрѣдва, а празнотата се по-пълня отъ албанци християни, които притѣснявани въ родното си мѣсто, Старовско бѣгатъ и се заселяватъ въ Охридъ. Въ панагонъ още, и отъ Дебъръ мухамеданци албанци бегове заселяватъ се сжщо въ Охридъ; слѣдователно, отъ двѣ страни албанското население нараства въ Охридъ, когато българското се намалява; така че може би ще дойде день,

само въ Охридъ, а повече въ Битоля, Магарево, Крушово и други мѣста, свободни до тога отъ влашки елементъ, на които съ влѣянieto и богатството си успѣли да имъ дадатъ влашки изгледъ. Отъ Воскополе сега е останало едно влашко село съ 80 къщи, а Опаръ е вече албанско село. Тамъ има нѣколко села, наричани „Българи“, макаръ жителитѣ имъ и да сж вече поарнаутени.

когато отъ тоя градъ да не остане български изгледъ. Зато албанцитѣ мохамеданци и днесъ дори искать го за албански градъ. макаръ до прѣди малко и душа албанска да не е имало въ него.

Джелядинъ-беговото управление не допуцало на турцитѣ да тъпчатъ и мчатъ раята му, христииянитѣ; въ войската се употрѣбавали и христиияни, каквито били напр. Нико топчията и Кузманъ кашиданъ съ своитѣ христииянски сеймени (за Кузмана повече вижъ въ пѣсенъта № 377 отъ сборника ми.)¹⁾

До когато билъ живъ Али-паша, Джелядинъ-бегъ владѣлъ и управлявалъ (хридь като неговъ васалъ; ималъ си своя войска, състоеща отъ южни и сѣверни албанци — колунци и дебрияни; водилъ войни съ околнитѣ близки бегове, когато не би щѣли да му се покоряватъ. Единъ пѣтъ той воювалъ въ Старово противъ нѣкой христииянинъ възстаникъ, на име Шепърданъ, който въ бойветѣ си употрѣбавалъ топове отъ крушови пгньове. Джелядинъ-бегъ билъ съ войската си и въ Гърция заедно съ царската война противъ грѣцкитѣ възстаници. Въ салтаната си той не стоялъ по-долу отъ тогашнитѣ везири, а може би въ нѣкой случаи и ги надминавалъ. Ималъ три свои собствени двореца на тритѣ жгли на града: единъ на най-високия върхъ въ ичъ-кале „горни-сарай“ наричанъ, който му служилъ като правителственъ и управителенъ домъ; вториятъ долу надъ надезерския носъ срѣщу храма св. Софийски, „долни-сарай“, дѣто живѣлъ фамилиарно; и третиятъ на върха отъ по-низката източна могила, койго гледалъ надъ чаршията и се наричалъ „нови-сарай“. Въ него живѣла втората му жена или любовница, гъркина отъ Аграфа.²⁾ плѣнена въ грѣцкото възстание, която никакъ не била принуждавана да промѣни христииянската си вѣра. Тя и до прѣди 2—3 години бѣше жива, *Тимула хъзма* именувана, и си умрѣ христииянка, дори много благочестива и набожна.³⁾ Когато излизалъ отъ сарая си, за да отиде нейдѣ, или отъ единя сарай въ другия, Джелядинъ-бегъ билъ съпровожданъ отъ силенъ конвой, състоащъ отъ 100—150 войника дебрани напрѣдъ и толео още други колунци — тоски по себе. Дрѣхи носилъ антерия дълга до подѣ колена опасана съ тарабулусъ, и скжпоцѣненъ кожухъ, а на главата си чалма бѣла, като сжщъ ефендия.

¹⁾ Потомци Кузманови, внуци и прѣвнуци избобилувать и днесъ. Косвени неговъ потомци сж и монгѣ три чада. Слѣдъ неговата смъртъ въ болукбашилъка го бѣ наследилъ най-стариятъ му синъ Гьоре-кашиданъ.

²⁾ Аграфа е една околия или нахия въ Ламийската околия въ Гърция, нѣшо отъ 14 села.

³⁾ Джелядинъ-бегъ ималъ билъ по единъ палатъ и въ Струга и Рѣсенъ, вситѣ направени съ ангари и отъ каменята на братовенитѣ си изгорени и срутени сарай.

Слѣдъ паданъето Али-пашово Джелидинъ-бегъ пакъ не изгубилъ държавицата и властѣта си надъ нея. Той прибръзалъ да признае царското върховенство и немедленно проводилъ въ Цариградъ нарочитъ свой агентинъ, за да стои тамъ и прѣдъ Високата Порта да надава за Охридъ повече отъ всѣкиго друго, който би пожелалъ да му го прѣвземе¹⁾ отъ това Джелидинъ-бегъ нареченъ билъ въ Цариградъ „алтънъ-бей.“ Той така слѣдвалъ да владѣе и управлява Охридъ като царски васалъ до тензимата.

Около 1831—1832 год., когато тогашниятъ садразаминъ Хуршидъ-паша излѣзълъ бѣше по държавата, за да приспособява исканитѣ отъ тензимата реформи, като бѣ пристигналъ въ Битоля, пратилъ Джелидинъ-бегу извѣстие да се приготи: или да даде на царското правителство едно огромно количество пари 100 хил. гроша или да се бие срѣщу царската, редовна вече тога войска. Това, разумѣва се, било едно искушение за охридския вназъ; Споменатата ханъма, Джелидинъ-бегова съпруга, хитра и разумна янинка, Алипашова братанка, завчасъ се досѣтила и познала примката, която садразаминатъ чрѣзъ дилемата си готвилъ Джелидинъ-бегу, та посвѣтвала мжжаси да приготи пари и безпрѣкословно да даде исканото количество, понеже знаела, че той не билъ въ състояние да противустои на царската войска само съ своитѣ башибозуци — арнаути.²⁾ Но хазнатарътъ му Чолакъ-Люманъ-ага свѣтвалъ го противното. Той го убѣждавалъ, че щели да могатъ да противустоятъ съ войската си и да се противятъ на садразамина. Бегътъ, инакъ уменъ, тога склонилъ на мнѣнието на първия си чиновникъ, та категорически отказалъ да даде на садразамина исканото количество; но скоро осѣтилъ погрѣшката си, за поправката на която било вече късно. Взелъ прочее да търси срѣдство за собственото си поне избавянье. Откакъ нощемъ прѣдварително изпратилъ въ Шкодра всичко, що ималъ поскъпоцѣнно, заедно съ харема си, една нощъ той офейкалъ, като на мѣстото си оставилъ хазнатара Чолакъ Люманъ-ага съ войската. А не се минали много дни, ето че и той послѣдни герой не виденъ бистъ отъ града. Въ Шкодра се намѣрили съ бега и отъ тамъ заедно избѣгали въ Египетъ.

Тамо Джелидинъ-бегъ ималъ врѣме да поразмисли повече и по-зрѣло за гибелната си погрѣшка и да узнае тежината на па-

¹⁾ Извѣстно е, че въ тия врѣмена управителятъ не се назначаваха отъ правителството, както сега, а всѣкой купуваше отъ правителството правото за управление съ падаванье, и това купено право за управление наричало се „Мансатъ“.

²⁾ Същето го свѣтвалъ и владиката Каливикъ.

губнитъ и слѣдствия; но поправката ѝ като не била вече възможна, възможно му било да отмъсти на глупавия си съвѣтникъ, който я причинилъ. Единъ день той пратилъ хазнатара си по море съ нѣкои моряци, ужъ съ нѣкаква поръчка. Моряцитъ по уговоръ съ бега удавили хазнатара срѣдъ море. Не слѣдъ дълго врѣме и бегътъ отъ ядъ и скърбъ умрѣлъ въ Египетъ; но и до живота си той всеюга жалилъ за отечеството си, отъ което билъ отчужденъ еднѣжъ за винаги и съ сълзи на очи се окайвалъ.

Джелядинъ-бегъ не е оставилъ никакъвъ потомецъ, нито другъ нѣкой отъ братята му, освѣнъ единъ, Шерифъ-бегъ, синъ на побѣгналия въ Дебъръ братъ. Шерифъ-бегъ посетилъ, като управлява доста врѣме и на нѣколко пѣти въ Охридъ, като Муселиминъ зависящъ отъ централната власть, умрѣ въ сщия градъ, отровенъ¹⁾ отъ Охридскитъ турци първенци поради строгостта си, безъ да остави мъжко чедо, а само една щерка, омъжена за Битолския Халилъ-паша. Така сщцо и отъ другитъ му стриковци бѣха останали само по нѣкое женско чедо, та днесъ речи тая фамилия съвсѣмъ вече е изчезнала.

Най близнитъ и интимни съвѣтници Джелядинъ-бегови въ управата му били:

- а) съпругата му, внука отъ брата на Али-паша;²⁾
- б) грѣцкиятъ мѣстни владика Калиникъ; и
- в) единъ изкусенъ и ученъ докторъ, родомъ грѣкъ, на име

Пердикари.

Слѣдъ избѣгването Джелядинъ-бегово отъ Охридъ, като пристигналъ съ войската си садразаминѣтъ, влѣзълъ въ града безъ ни най малко отъ никого съпротивление; а като постоялъ въ него 40 дни само, върналъ се назадъ въ Битоля, като оставилъ за управителъ одного отъ пашитъ, които го съпровождали. Отъ тога и до нѣкое врѣме въ Охридъ управлявали паши, както днешнитъ му-

¹⁾ Спорѣдъ по сети добити отъ К. Робевъ свѣдѣния, Шарифъ-бегъ умрѣлъ отъ апоплексия, а не както изобщо въ града ни се вѣрвае отъ отрова,

²⁾ Таа мъдра и добра негова съпруга всеюга е била благотворна посрѣдница между мъжа си и християнското население и великодушна покровителка на това послѣдното. Колчимъ християнитъ имали да се оплачатъ противу нѣкое злоупотребение сторено тѣмъ отъ страна на нѣкой турчинъ, тѣ се отнасли съ молба до нея, писана на грѣцки езикъ, който ова, като линика, знаела. А въ рѣдкѣ нѣкой случай, че бегътъ не рачилъ да я послуша, или просто би появилъ настроение да отбие нейното искане, тя го заплашвала съ връщане при стрика си Али-паша, отъ когото Джелядинъ-бегъ, като неговъ васалъ, се боелъ, (Вижъ и сборника ми, пѣс. 377). Тя всеюга била защитница и усърдна покровителка на онеправдаванитъ, християни подданици. Ето защо половината честь и признателностъ за доброто управление на Джелядинъ-бегъ пада се по право на съпругата му.

тесарифи или попрѣжнитѣ валии; послѣ се замѣстили съ така наричанитѣ муселими, които имали въ своята територия подъ свое вѣдомство седемъ албански кадилѣка или каази; инакъ казано Охридъ съ тия каази съставлялъ единъ санджакъ или днешенъ мутесарифлѣкъ. А отъ въвежданъето на каймакамлѣцитѣ или отъ новото на вилаети раздѣленне на държавата и до днесъ Охридъ съ окръжието си съставя единъ каймакамлѣкъ, състоящъ само отъ града и каазата му, раздѣлена на три нахии или околийки, като часть отъ Битолския вилаетъ и санджакъ.

VIII.

Църковно и учебно състояние на Охридъ.

Църковното състояние на Охридъ до паданъето на независимата му архиепископия, прѣзъ 1761--1762 г. или споредъ други, до 1767 г., извѣстно е до нѣйде всекому, който е прочиталъ историята на това скръбно събитие, съ исключение само на едно криворазбрано и криво казано отъ историчитѣ обстоятелство, което надѣя се да се поправи тукъ.

Историчитѣ или нѣкои поне отъ нихъ казватъ, че Султанъ Мухамедъ завоевателятъ, като миналъ еднжжъ прѣзъ Охридъ и видѣлъ нѣкои разпри между гражданитѣ и патриарха, вдигналъ того послѣднаго и го пратилъ въ Цариградъ, „отъ дѣто той, както и неговитѣ прѣемници, Охридски Патриарси за винаги вече управлявали паството си чрѣзъ свои намѣстници.“ Че тогавашниятъ Патриархъ билъ вдигнатъ отъ Охридъ и прѣмѣстенъ въ Цариградъ, може да е истина; но не е никакъ вѣрно, че и неговитѣ прѣемници прѣбивали за винаги тамъ и отъ тамъ управлявали чрѣзъ намѣстници. Това се доказва съ много фактове, отъ които азъ нѣколко само ще спомена тукъ.

1) Самитѣ патриаршески въ Охридъ кодекси, два отъ които доскоро съществуваха¹⁾. Ако наистина Охридскитѣ патриарси подиръ поменатото обстоятелство прѣбивали завинаги въ Цариградъ и отъ тамъ чрѣзъ свои намѣстници управлявали паството си, чрѣзъ кого и какъ изпращали зеленитѣ си подписи, които на всекоя страница

¹⁾ Единъ кодексъ съмъ виждалъ много пати. Той е по-новъ отъ 1677. год. и се казва, че е църковенъ. Откъслци отъ протоколи или пракиси въ него се обнародваха напоследно отъ Г. Стрѣзовъ и А. Шоповъ въ Министерския Сборникъ кн. VI. и X. Освѣнъ него имало е и другъ по-старъ, собствено патриаршески; но той чини ми се изгорѣ прѣзъ 1861. год. януария заедно съ Робевската къща, дѣто се назише. Него трѣбва да е виждалъ руския ученъ патувачъ Викторъ Григоровичъ, който дойде въ Охридъ на 1845. год. и когото лично видѣхъ.

на тия кодекси блѣщятъ прѣвъ тристагодишно врѣме, т. е. отъ Мухамеда завоевателя до самото паданье на архиепископята? Кодексътъ ли билъ изпращанъ въ Цариградъ за потвърдение на всѣвой актъ и пакъ връщанъ въ Охридъ, или подписътъ патриаршески, въ кръпче вързанъ, се прашалъ отъ Цариградъ въ Охридъ? А пъкъ, ако и противъ здравия разумъ би се допуснало подобно прѣдположение, тога патриаршескитѣ подписи не ли по необходимостъ трѣбва да бждатъ съпровождани съ опрѣдѣлението мѣстожителството на подписавшитѣ? А въ Цариградъ има ли нѣкое мѣсто съ название, подобно на онова, което фигурира въ кодекситѣ при самитѣ патриаршески подписи? Ето какъ сж изложени датитѣ патриаршескитѣ и ония на синодалнитѣ владици подписи — въ реченитѣ кодекси:

„ индиктионъ ἐν Ἀχρίδι.“ слѣдватъ послѣ подписитѣ първо на патриарха съ зелено мастило: „Πρώτης Ἰουστιανῆς Ἀχρίδων καὶ πάσης Βουλγαρίας“ и пр. и подиръ него на синодалнитѣ, между които най-първо мѣсто държи костурский, като първопрѣстоленъ (πρωτόθρονος), който се титулира: „Καστοριάς καὶ πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας.“

2) Мнозина отъ патриарситѣ Охридски слѣдъ датата, за която е думата, а особено патриархъ Ноасафъ, който светителствувалъ отъ 1719. до 1745. год., умрѣли сж въ Охридъ. Пита се сега, какъ сж умрѣли тѣ въ Охридъ, ако прѣбивали въ Цариградъ и отъ тамъ чрѣвъ намѣстници управлявали паството си?

Тукъ прилагамъ и една нова пѣсенъ за паданьето на прѣдмѣтната архиепископия, съчинена прѣди 30 години отъ покойния Гр. Пърличевъ, която не противоречи на изложенитѣ ни доказательства, и повече ги усилва.¹⁾

Паданьето на Охридската Патриархия.

„Хиляда и седемъ стотинъ шестедесетъ и второ¹⁾ лѣто
Въ Охида отъ Цариградъ дошолъ салоорпъ,²⁾
дошолъ салорпъ³⁾“

¹⁾ Като излагамъ една истина, азъ не искамъ да кажа съ това, че добро е станало, дѣто Охридскитѣ патриарси прѣбивали въ столицата си; наопаки, азъ мисля, че много по-добрѣ и по-полезно щѣло да бжде за самата независима църква и за нашия народъ, ако тѣ бѣха живѣли въ Цариградъ, дѣто сж се плели козанитъ и интригитѣ противъ нивъ. Въ такъвъ случай гръцкитѣ кознодѣйства не бѣха могли да успѣватъ до тамъ или и никакъ, както имаме данни да вѣрваме отъ подобни по-нови случаи.

²⁾ Споредъ други, „шестдесетъ и първо“ или шестдесетъ и седмо.“

³⁾ Салоорпъ царски нароченъ пратеникъ.

⁴⁾ Послѣднитѣ двѣ рѣчи на всѣкой втори стихъ въ пѣсенята се повтарятъ като напѣвъ.

Се представилъ предъ Арсеня, наша Патрика честнаго
 И му реколъ слово горко, слово жалостно:
 „Царска воля е да тръгнишъ денеска въ Цариграда,
 На тебе отъ върли гърци големъ повикъ е!“
 Собралъ Патрикъ свое стадо в'църква Свети-Климендова,
 Благословъ му далъ послѣденъ, рѣцѣ заплетилъ!
 Дълго врѣме хлипалъ старецъ въ мълчене всенародно
 И по бѣла брада ронилъ съдзи горѣщи:
 „Слушайте ме, мили чада, язъ ке тръгна' в'Цариграда,
 На мене отъ върли гърци големъ повикъ е.
 Гърци Патрикъ ке ни строшитъ славна Охридска столица
 И мене до смъртъ ке държатъ в'заточение!
 Ке пратитъ владици гърци, лицемъ светци, сърдцемъ вълци;
 Ке ви даватъ, ке ви стрижатъ, ке мълзатъ до кръвъ!
 „Мею народъ ке посѣватъ несъгласіе и раздори,
 Да се мразитъ синъ со татка и со брата братъ!
 Ви' ке викните до Бога, и крило не ке найдите,
 Смирени ке наведите глава до земя!
 Ке ми бждете сираци; така било написано!
 Елате ми, да ви гушна' за послѣденъ пѣтъ!“
 Църна тѣга поразила старо, младо, мъжи, жени;
 Все со рѣцѣ заплетени съдзи ронехъ!
 Той ги гушна, тие тѣжно му целиватъ десна рѣка,
 А отъ рѣка, како изворъ съдзи се лятъ!
 Вахналъ Патрикъ бърза коня и неволно упѣтилъ се;
 Тога шуменъ плачъ народенъ небо процепилъ!
 Умилилъ се честний Патрикъ, хвърлилъ шанка навезана,
 Погледналъ на сине небе, люто прокълналъ:
 „Охъ! послушай милый Боже: хаиръ никой пѣтъ да нѣмѣтъ
 Стамче-бей и Буяръ Лигдо, Нейко-челеби!“¹⁾
 „Милостивий Богъ послушалъ патричка горѣща клѣтва;
 Слава нѣхна, сѣме нѣхно погубилъ со шумъ!
 И денеска в'кукъи нѣхни ткаѣтъ паячина паяци
 И на пусти стрѣхи нѣхни хутятъ хутове!“

Слѣдъ паданъето и изгонванъе отъ Охридъ на послѣдния
 Охридски Патриархъ Арсеня,¹⁾ грьцката Патриархия пращала

¹⁾ Забѣлжително е, че въ тѣя безредни врѣмена въ Охридъ имало е голѣми и
 влиятелни личности, каквито сѣ били споменуванитѣ въ пѣсента *Стамче-бей*, *Буяръ-*
Лигдо, *Нейко челеби* и другъ единъ, *Малечко-бей*. Тѣя голѣмци, споредъ казанъето на
 стари имали такво влияние и сила прѣдъ турцитѣ, че когато отивали въ управителния
 докъ и по турскитѣ конади, отивали ахаци на хатове и съпровождани отъ свои сензи.
 Положенъето на нѣхнитѣ къщи, вече срутени, показва се и до днесъ. Мѣжко потомство
 ни отъ единъ отъ тѣхъ не сѣществува, а отъ Стамче-бей никакво. Приказваха ни стари,
 че първитѣ трима били прѣдателятѣ на Охридската независима архиепископии, чрѣвъ
 копто грьцката патриархия сплела интригатѣ и най-послѣ сполучила да постигне
 цѣльта сѣ.

²⁾ Прѣдпослѣденъ Охр. патриархъ билъ Кирилъ, а прѣдъ него, Диониси родомъ
 отъ Охридъ, отъ Гулицовския родъ. И двамата патриархували по една двѣ години, та
 дошлъ послѣдний Арсеня. Такви скоросни промѣненни на послѣдно врѣме били като

гръцки митрополити съ титла „Прѣспански,“ а не „Охридски,“ които обаче не могли да се задържатъ въ епархията освѣнъ по нѣкоя и друга година; защото или сами избѣгвали, възнегодувани отъ не добрия приемъ, съ който били посрѣщани отъ народа, или и силомъ били изгонвани отъ того послѣднаго,¹⁾ който билъ се сѣтилъ за измамата си и позналъ ямата, въ която билъ фърленъ чрѣзъ интригитѣ на прѣдателитѣ първенци. За трима отъ тѣзи владици, които владѣвали редомъ въ 30 години, до 1800 год., именно Григорин, Исаяя и Киприянъ дѣдовцитѣ ни казваха.

На 1801—1802 год. дошълъ Калиникъ, който видѣхме въ прѣжната глава, като съвѣтникъ на Джелидинъ-бега, родомъ отъ Галиполь, младъ и хитъръ грѣкъ, който управлявалъ Охридската епархия цѣли 40 год. Причината на толко дълго негово владѣване, прѣко попрѣжния обичай, на прѣдшественицитѣ му, билъ е извѣстиятъ ни вече Охридски управителъ, Джелидинъ-бегъ, при живота на когото никой не се рѣшавалъ и не смѣелъ да изусти нѣщо противъ владиката, а камо ли да го гони. Бѣсилката за подобенъ прѣстѣжникъ била повече отъ готова. Инакъ владиката не гонилъ никого; лишенъ билъ и отъ грѣвовладѣшкитѣ лакомии за грабежъ; не билъ много ученъ, но крайно ученолюбивъ, а още и славолубивъ; той много обичалъ училищата, които на нѣгово врѣме цѣвтѣли; обичалъ и ученитѣ людѣе и имъ отдавалъ почести и уважения; обичалъ още и салтаната. А като младъ и разглезенъ грѣкъ, той билъ надаренъ и съ младежки природни наклонности.

Потемъ паданьето на Джелидинъ-бега, Калиникъ на три пѣти едно по друго билъ изгонванъ отъ епархията и съ безчестие и позоръ, каченъ на голъ конь, заточванъ поради турска умраза противъ него, въ която не останали безучастници и нѣкоя отъ християнитѣ граждани; но и на третѣ пѣти сполучвалъ да се върне додѣто най-послѣ умрѣ въ Янковецъ, село близу до г. Ресенъ, дѣто биде и погребенъ; отъ гроба му обаче днесъ нѣма нито знакъ.

прѣдвѣстници на свършено наданье. Същата фамилиарна каца на патриарха Двоисия днесъ е притежание на потомцитѣ му, наследници на покойния попъ Василъя Касаловъ, бивши прѣдсѣдател на Охридската църковна община, човѣкъ умевъ, хитъръ и оятевъ въ управлението на църковнитѣ работи.

¹⁾ Казваха ни стари че единъ пѣтъ, когато единъ отъ тия владици, а чиня ми се Исаяя, влѣзълъ въ митрополитската църква да служи, прѣдставили му се 2—3-ма граждани, въорѣжени отъ глава до нети и съ голи ножове застанали прѣдъ самия архирейски столъ, дѣто стоилъ владиката, и му казали: „владице! Или немедлено вѣнъ отъ църквата и отъ града ни, или сега ще бѣдешъ съсеченъ на касове!“ Владиката, уплашенъ, оставилъ и служба и църква, и прибрзалъ да се избави съ бѣгъ скрилъ се въ митрополията. Скоро той оставилъ и епархията. Същиятъ начинъ за изгонване на насилствено дохождалитѣ грѣцки владици може би да е билъ практикуванъ и противъ другитѣ владици отъ той родъ, но ние само за одного знаемъ.

Подиръ смъртта Килиникова за Охридски митрополитъ дойде 5 гръцки владика Иосифъ, родомъ Караманлия, човѣкъ неученъ, старецъ, а никакъ не злобливъ. Въ негово врѣме митрополията вонѣше отъ развратъ. Слѣдъ четиригодишно блудно живуване въ Охридъ, отъ дѣто съ упорити оплаквания, които достигнаха и до В. Порта, биде изгоненъ; наслѣди го 6 гръцки митрополитъ Диониси, бившъ Кьостендилски, Каировъ ученикъ и върлъ привърженикъ и поклонникъ Блхусовъ. Въ врѣме на неговото гонене изъ епархията четворица епархиоти прѣдставители, двоица Охридани, покойнитѣ Сотиръ Кецваръ и Димитъръ К. Паунчевъ и двоица Ресенци, (не помня имената имъ), бидоха пратени на заточение въ Св. Гора, дѣто доста врѣме киснаха (1854.). Вмѣсто прѣмѣстения Дионисия около края на 1857 год. за охридски митрополитъ биде назначенъ Иоаники, бивши Дирахийски, родомъ Арнаутичъ отъ Елбасанъ, човѣкъ кроткъ и свободенъ отъ всичкитѣ гърковладишки поразии. На негово врѣме, прѣзъ 1859 год. се породи въ Охридъ първата искрица на народно самосъзнание, отъ която посетнѣ пламна силно желание за български владика и избухна въпросътъ за обновението на Охридската независима Архиепископия.

На 25 декемврий 1859 год. споменатиятъ Иоаники умрѣ въ Охридъ отъ сърдешница. Още на живота му друъ гъркъ, Мелети, бивши протосингелъ и епископъ на Иоаникиевия прѣдшественикъ Дионисия, отдалеченъ отъ нашата епархия поради интригитѣ му противъ стареца си и други злоупотрѣбления и пратенъ въ Зворникъ (Босна) като изпълняващъ митрополитски длъжности, дебнѣлъ билъ да наслѣди Иоаникия въ Охридската епархия, та чрѣзъ приятелитѣ си въ Цариградъ и въ самата епархия работѣлъ за постигане цѣльта си. Отъ друга страна епархиотитѣ още на самия смъртни владиковъ часъ писаха на патриархията, че понеже митрополитътъ имъ се помина, молятъ Негово Всесвѣтейшество и св. Синодъ да имъ прати другъ и то българинъ родомъ, именно единъ отъ слѣднитѣ посочени кандидади: Илариона Макариуполски, Авскиния Велешки или Архимандрита Антима, тога учитель въ Халки, а по сетнѣ Прѣславски митрополитъ и най-наповонъ прѣвъ български екзархъ.¹⁾ Патриаршията не услиша многократнитѣ и много пѣти повтаряни жарки молби и желанія на цѣлокупната епархия, прѣдставяни чрѣзъ нарочито проводени прѣдставители, и дългитѣ съ 12 хиляди подписи и 500 печата прошения раздра, а въпрѣки общитѣ желанія

¹⁾ Прошенията. пращани до патриархията отъ страна на Охридскитѣ епархисти, вижъ въ МС. кн. X и XVI — XVII.

наложи имъ за митрополитъ умразния за гнѣсотнитѣ му прѣзни протосингелъ и епископъ. Мелетия.¹⁾ Отъ тога разпята се започна посериозно и трая доклѣ найпослѣ се увѣнча съ тържество за епархиотитѣ, които на 1874 год. се удостоиха съ български екзархийски митрополитъ, Натанаилъ, съ когото обаче не бидоха и тѣй блаженни да се радватъ повече отъ двѣ години, поради възстанията въ Тракия прѣзъ 1876 год. и послѣдуващата ги руско-турска война, слѣдъ която подиръ много години епархията се удостои съ втори български митрополитъ Синесия, сега скопски; а подиръ оставката му съ трети, сегашниятъ Григори.

Отъ прѣдсѣдателитѣ, управляващи общинитѣ, особито въ връме на разпята, които сж се отличили като позабѣлжителни, сж слѣднитѣ двама: покойниятъ попъ Василь Касаповъ; и попъ Анастасъ духовникътъ.

Главнитѣ дѣйци по заражданъето и воденъето разпята съ фенерь дори до 1861. год., бидоха — първо приснопаметниятъ Д. Миладиновъ и съмишленицитѣ му, тогашни Охридски учители; и второнѣкои отъ градскитѣ първенци, имсено фамилията Манчевци. Тая разпря слѣдъ улавянъето на Д. Миладиновъ утихна за малко и се поутай; но послѣ пакъ избухна подъ други водители и трая до край, додѣто сир. въпросътъ се рѣши въ полза на епархията.

Тукъ считамъ за неизлишно да прѣдамъ едно стихотворение, съчинено отъ покойния Р. Жинзифова, а напечатано въ „Читалище“, год. I.

Охридъ.

„И въ полнощъ мрачнж, беззвѣзднж,
Боже, на високо мѣсто,
Съ сълзи въ очи, съ душж жеднж,
За Охридъ, я мислѣхъ често,
За Охридъ, столицж духовнж,
За теплж вѣрж тогашнж;
Какъ съ народнж душж свободнж
И съ душж чистж. безгрѣшнж;
Климентъ славянскж молитж,
Боже предаваше слово.

¹⁾ Поведението мелетиево е неописуемо. Той освѣнъ блудството си между Рѣсенското население, дѣто одного нарочито бѣше опонилъ заради такива смѣтки, ами бѣше инакъ и немилостивъ, грабителъ и бездушнъ. За една вѣнчалка въ село Мишлешово (Стружко) взелъ е 4000 гр., а за друга 8000 гр.; а като нѣмалъ що да вземе отъ задълженитѣ сиромаси вѣнчани селяни, продалъ имъ покѣщнината. За доказателство на бездушнѣето му стига примѣрътъ съ Д. Миладиновото прѣдаване и погубване, както и за удушванъето на Дебърския игуминъ Илариона за който поподробно е казано въ жизнеописанието на пок. Братя Миладинови.

Въ Охридъ, въ старжѣ църквѣ, —
 То бѣше кротко и ново.
 Какъ на свой языкъ народенъ
 Проповѣдвалъ кротко, мило,
 Духъ на любовь, духъ свободенъ,
 Онъ кадейки сосъ кадило.
 Тамъ въ църквѣ съ любовь, съ смиреню
 Онъ свое словесно стадо,
 Сосъ Кирилово учене
 Напоявалъ старо, младо.
 И какъ народъ грѣмогласно
 Въ старж ми църквѣ Охридскѣ
 Произносеше съгласно
 Онъ молитвѣ си славянскѣ,
 А сега, о Боже, често,
 Сосъ очи влажны, съзлививы,
 Отъ това високо мѣсто,
 Пращамъ Ти теплы молитвы. —
 Пастыръ прати имъ духовенъ
 Да пасить славѣнско стадо,
 Съ духъ народенъ, духъ свободенъ,
 Да утѣшитъ старо, младо.

Учебното състояние на града не ще описвамъ тукъ, понеже описанието му отъ незапаметно врѣме до днесъ съставя особенъ мой трудъ, отъ части обнародванъ въ „Бълг. Прѣгледъ“ год. II; ще се огранича само да кажа пжтемъ, за числото на днешнитѣ му училища. Не би било обаче излишно, ако бихъ, бѣжичкомъ поне споменалъ, че и въ това отношение Охридъ всѣкога е надминувалъ своитѣ събрата, околитѣ и ближни, а речи и всички други градове въ цѣла Македония. Изъ неговитѣ училища, макаръ и на чуждъ, грѣцки, езикъ, излизали учители и доктори. Вситѣ речи днешни по-стари учители на български езикъ, родомъ отъ Охридъ и оболността му сж прѣми или косвени плодове на охридскитѣ елински училища. Въ наше врѣме въ града имаше довольно старци учени, каквито тогава въ нивое мѣсто изъ областта не се намираха. Само напоследно врѣме Охридъ въ това отношение е останалъ по-назадъ по други причини; има обаче надежди за бждеще да се попълнятъ училищнитѣ недостатъци. Най-слаби охридскитѣ училища сж били прѣвъ годинитѣ 1850—1854.

Прѣвъ 1859. год. за пръвъ пжтъ се въведе отъ части въ училищата и църевитѣ му български езикъ; а сега нѣма вече въ него ни църква, ни училище, въ които да се служи на грѣцки, освѣнъ гъркоманскитѣ църква и училищата. Начинътъ, по който се замѣсти

гръцкиятъ езикъ съ български, описанъ е подробно въ вѣстниците на тогашнитѣ години (вж. в. „Свѣтъникъ“ год. 1862. мартъ и други).

Днесъ въ Охридъ сществуващъ шесть български училища: едно главно съ 2—3 класа въ двора на св. Климентовата митрополитска църква заедно съ едно първоначално, и три други първоначални въ махалитѣ Болница, Месокастро и Кошица — всички за момчета, а едно само дѣвическо за цѣлия градъ. При тѣхъ има още и 1—2 бавачници. Въ влашеитѣ махали има по едно ромънско мъжко училище и едно дѣвическо въ горната махала, поддържани отъ Ромънни.

При тѣхъ атинскитѣ силогоси за нѣколцината гъркомани българини и за волкото още би могли да привлечатъ, поддържатъ въ Вароша съ огромни количества три гръцки училища: едно главно; едно първоначално и едно дѣвическо, които вижда се да успѣватъ по причина че българскитѣ слабо се крѣпятъ безъ външна подпорка. Отъ нѣколко години насамъ вече и тия послѣднитѣ се подпомагатъ отъ българската Екзархия.

Б. Струга.

I.

Положение и климатъ.

За градеца Струга понеже въ описанието на Охридъ нѣколко пѣти се спомена излишно би било да се повтара туъ сщщото: стига само да притуримъ недоизказаното.

Този градецъ като се намира на сѣверния брѣгъ на Охридското езеро, на обата брѣга на р. Дримъ, прѣсича се отъ течението на послѣдния отъ югъ къмъ сѣверъ на двѣ половини, источна и западна; а отъ Охридския за Елбасанъ (Албания) пѣтъ отъ истокъ къмъ западъ на други двѣ половини, южна и сѣверна: т. е. отъ тия двѣ линии, които образуватъ кръстъ, раздѣля се на четири части. Срѣдоточието на кръста съпада на върхъ самия рѣчни дървенъ мостъ, дѣто до прѣди 40—50 години имаше врата, затваряна вечеръ и стража.

Отъ четиритѣ части на градеца, на които е той раздѣленъ чрѣзъ рѣката и чрѣзъ пѣтя за Албания двѣтѣ, источнитѣ, сж населени отъ турци, освѣнъ една-двѣ махали български. Другитѣ двѣ части, западнитѣ, наричани „Варошъ“, сж населени исклучително

отъ българи християни. На най-западния край, речи вѣнъ отъ градеца, намира се църквата св. великомученика Георгия, и двѣтъ до нея училища, главно и първоначално, великолѣпно здание, въ което 3—4 години, отъ 1856 до края на 1859 год. учителствувалъ съмъ и азъ, съградено прѣзъ 1855—1856 год.; въ тѣзи училища още прѣзъ настѣпилата 1857 год. азъ съмъ въвелъ български езикъ.

Струга не се намира непосредствено до самия езерски брѣгъ, както що е Охридъ, а малко по на сѣверъ. Между градеца и езерото има доста разстояние, около единъ километръ, покрито съ блатища, образувани отъ наводнението на езерото. Тамъ, при баритѣ има едно мѣсто „Климентица“, за което приказватъ била нѣкога църква св. Климентова. Отъ нея се подразумѣва, че въ по-старо врѣме Струга е билъ по-близу до езерото, а че послѣ, наводняванъ, принуденъ билъ да се прѣмѣсти или постепенно да се прѣмѣсти по на сѣверъ, та е стигналъ дѣто се намира днесъ. И наистина наводненията езерски и въ днешно врѣме заплашватъ градеца, а особито турскитѣ му махали, съ свършено потопяване. Нееднажъ пътятъ отъ Охридъ за Струга бивалъ е прѣсекванъ отъ подобни наводнения, и то прѣдъ самия входъ въ градеца. Това става обикновено въ зимно и бурно — южно врѣме и поради насипване рѣката Дримъ съ езерски пѣськъ. Въ Желединъ-бегво врѣме подобно насипване ставало по-рѣдко или и никакъ не ставало, понеже тога били взети противъ него нужнитѣ мѣрки: много пѣти прѣзъ годinata насипваниятъ пѣськъ билъ ровенъ и ринатъ по течението на рѣката чрѣзъ много и нарочито за тая цѣль хранени биволи. Мѣстото на тѣзи послѣднитѣ и сега се нарича село. „Биволарница“ намираше се подъ самия градецъ, на $\frac{1}{2}$ ч. разстояние отъ него. Тия мѣрки днесъ като сж прѣнебрегнати, мѣстото страда отъ чести наводнения, особито зимно врѣме.

Климатътъ въ Струга е здравъ; но по причина че е изложенъ на сѣвернитѣ вѣтrote прѣзъ планинскитѣ долини и по течението на рѣката, той е доста студенъ; а поради окружаващитѣ го отъ всѣждѣ речи води, езерскитѣ, рѣчнитѣ и блатскитѣ, и поради низостта на мѣстото, е и много влаженъ. Населението пие вода изключително отъ рѣчноезерската, която е бистра като кристалъ, освѣнъ въ много бурни врѣмена.

II.

Население и поминѣкъ.

Населението въ Струга надминува 700—800 сѣмейства, отъ които по-вечето отъ половината сѣ християни българи, а остатитѣ арнауто-мохамеданци.

Християнитѣ си поминуватъ;

а) Съ малка чаршпийска търговийка. Пазарѣтъ тамъ, по причина на ближнитѣ голѣми села, е многолюденъ, и търговията, макаръ и дребна, доста живостна. Продавачи дохождатъ и отъ Охридъ, но много страдатъ пжтемъ отъ злодѣйци, както и въ самата чаршия въ града не липсuvatъ подобенъ видъ злоупотреѣбения. Въ постаро врѣме ставалъ прѣзъ септември и панаиръ, но сега вече не. При това, като градецътъ е на друма за Албания и обратно за Македония, отъ който пжтнику не е възможно да се отклони ни най-малко, Струга ще неще, ще му послужи за ношувка та отъ това тамъ има и ханове доста, които и добрѣ работятъ.

б) Риботовството, особито въ рѣката, въ която въ силни южни вѣтрове и въ тъмни и бурни зимни нощи ловатъ се изобилно жгули посрѣдствомъ даянитѣ. Отъ единия брѣгъ до срѣщния рѣката е прѣградена съ градежъ на чупена линия отъ изправени и доближени една до друга прѣтни леси, така че водата изтича си на долу, а риба не би могла да се провре и прѣмине. По-край цѣлия плетъ, отъ едина край до другия има тѣсно мостче, което служи на работниците да вървѣтъ по него въ врѣме на ловенъето. На нѣколко мѣста по градежа има нарочито оставени дупки, които да се отварятъ и затварятъ, споредъ потрѣбата. Такива градежи по течението на Дримъ има 7—8 по на едно опрѣдѣлено разстояние единъ отъ другъ, за да би ако изъ единия успѣе нѣкакъ рибата да се измѣне. да бжде посрѣщната и прѣпрѣченъ пжтътъ и по надолу отъ другъ. Тия градежи се наричатъ „даяни“. Зимно врѣме, когато повѣятъ силни южни вѣтрове прѣзъ облачни и тъмни нощи, жгулитѣ поради силнитѣ бури, които развълнуватъ езерото отъ самото му дъно, биватъ надигнати отъ жилищата си тласкани на огромно количество, така че тия като пияни носятъ се и вървѣтъ по посока на вѣтъра, додѣ достигнатъ до устието на рѣката. Щомъ влѣзатъ въ нея, слѣдватъ да вървѣтъ по течението и я стигатъ до даянитѣ. Въ подобно врѣме наемачитѣ на рѣчното риботовство свикватъ за ловенъе всички ония отъ гражданитѣ, които умѣятъ и се занимаватъ съ тоя видъ занятие, та множество отъ нихъ охотно се при-

търчатъ, а заедно съ нихъ и мнозина прости зрители. Ловцитѣ на всѣкоя отъ споменатитѣ дупки на далянитѣ намѣстятъ по една върша, изилетена отъ прѣтѣ, като захлупена отъ долу фуния или като кошъ, и чакатъ. А жгулитѣ гонени отъ вѣтъра и вълнитѣ, и влѣзли еднажъ въ рѣката, като дойдатъ до градежа и търсятъ изходъ, най-послѣ ще намѣрятъ дупцитѣ на даляна и прѣзъ тѣхъ ще се вържатъ, та ще се намѣрятъ въ капана — въ вършата. Като се напълни една таква върша съ жгули, дигатъ я, за да я изпразнятъ въ нарочито отъ дѣски направени дълбоки хамбари на брѣга. Подобни върши съ по 3—4-ма ловци на всѣкоя дупка има по всичкитѣ даляни. Ако бурното врѣме се продължи прѣзъ цѣла нощъ или и прѣзъ кѣколко нощи непрѣкъснато, ловитбата става твърдѣ обилна: излавятъ се съ хилядници жгули и колко по-силни биватъ буритѣ, по-прѣмъ югътъ и по-гѣста нощната темнина, толко по обилна бива и ловитбата. Наопаки, щомъ или ветърътъ прѣстане или повѣе другъ вѣтъръ, се зазори или малко мѣсечинка поне сѣйне, ловитбата прѣсича се като съ ножъ; жгулитѣ, макаръ и влѣзли въ рѣката, като имъ се малко провиди, избѣгватъ като мълния назадъ, нагорѣ възъ рѣката и влизатъ въ езерото.

Възнагражденито на риболовцитѣ тога състои въ една или двѣ жгули на всѣкиго.

Ловенѣто жгули въ Струга е едно тържество, както и ловенѣто краповетѣ на „залекъ“ описано въ прибавения къмъ сборника ми рѣчникъ. По причина че става денемъ и лѣтно врѣме, то бива многолюдно и зрители повече го посѣщаватъ, когато при ловенѣто жгулитѣ прѣчи лошото и тъмно врѣме на посѣтители да се наслаждаватъ на весело зрѣлище.

Освѣнъ жгулитѣ въ сѣщата рѣка ловятъ се прѣзъ тихо и особито лѣтно врѣме и отъ другитѣ езерски риби, прѣимуществено найвкуснитѣ *крѣсници*. Тѣхното обаче ловенѣ е различно отъ онава на жгулитѣ. За нихъ има на край рѣчния брѣгъ, направени колибки върху самата вода съ оставена по една входна дупчица, така че щомъ една риба влѣзе въ колибката, не може вече да излѣзе назадъ. Момцитѣ (слугитѣ) далянски отъ врѣме на врѣме прѣзъ деня посѣщаватъ и обихождатъ колибкитѣ, и щомъ видятъ, че нѣкоя риба влѣзла, улавятъ я съ *кѣпче* отъ мрѣжа. Има и други способи за ловенѣ, които обаче излишно считамъ да описвамъ.

Правото за ловенѣ риби въ Дримъ продава Правителството за 800—1200 лири турски годишно.

в. Грънчарството е изключителен поминък на много стружки семейства, както и на много таки въ градеца Рѣсенъ.

г. Найпослѣ общиятъ български поминъкъ, земледѣлието. Въ стружката околностъ сѣе се вонопъ, а въ Струга и малко левъ. Лозята тамъ поради студената температура не вирѣятъ; гроздето имъ не узрѣва добрѣ, и виното остава кисело слабо. Стружани се снабдяватъ съ нужното вино и грозде отъ Охридскитѣ лозя. Въ близката до Струга планина къмъ западъ има много востеневы кории, *бърда* наричани, принадлежащи на гражданитѣ.

Облѣклото (носиата) на стружкитѣ жени, а прѣди нѣколко врѣме и на мъжетѣ е както и на жителитѣ въ Охридскитѣ въшши махали Месокастро и Кошница; сѣщо и на Рѣсенскитѣ селско, българско, шачно и домародно.

III

Политическо, църковно и учебно състояние на Струга.

Струга до прѣди 60 години се наслаждавалъ на особни нѣкоя правдини, дарени отъ нѣкоя Султанка, чието притежание и се считалъ градецътъ. Но слѣдъ тензимата, като отишълъ въ Цариградъ единъ стружки прѣдставителъ, на име *Шарде*, за да добие потвърждение на поменатитѣ правдини отъ постъпилиятъ новъ Султанъ Абдулъ Меджитъ, надлежитѣ документи нѣкакъ съ измама били отнети отъ рѣцѣтъ му. Сега прочее и Струга както и всички други мѣста на държавата, подлежи подъ сѣщитѣ общи закони. Инакъ както въ политическо, така и въ църковно отношение този малъкъ градецъ, като частъ отъ Охридското окръжие и главно мѣсто на една отъ околицитѣ му, Дримската, *Дримъ-ко.ю* наричана, ¹⁾ всекога е ималъ сѣщата речъ участь съ главния градъ Охридъ. А отъ 30—40 години насамъ той много страда отъ близнитѣ албаномухамеданци селяни, особно отъ Велешанитѣ злодѣйци, които много пакости и золуми правятъ на стружкото население — грабятъ го, крадатъ, поробятъ, а найпослѣ убиватъ немилостиво по срѣдъ чаршията и на планина. Отъ страна на църковното началство, както и на политическата власть въ Струга е имало и има по единъ намѣстникъ. Политическиятъ намѣстникъ до скоро врѣме се наричаше „*Емин-ага*“; отъ това и управителниятъ домъ се казваше „*Еминаане*.“

¹⁾ Г-нъ * * * въ статията си „Битошко, Прѣспа и Охридско,“ обнародвана въ кн. IV на Мсб, като описва стружката околностъ, казва погрѣшно, че тази послѣдната се наричала „*Малисия*“, когато съ това име се наричатъ само осъмъ нейни села, въ лѣвия брѣгъ на Дримъ и на сѣверозападъ отъ Струга, а не и цѣлата околица, която се нарича „*Дримъ-к.ю*.“

II въ учебно отношение Струга всѣкога е послѣдвалъ примѣра на главния и съседенъ Охридъ. Прѣзъ цѣлия текущи вѣкъ не се помни врѣме, когато да е нѣмало въ Струга училище. Тамъ първо видѣли бѣли свѣтъ и първитѣ научни сѣмена добили приснопаметнитѣ брата Х. Миладинови, както е казано и въ жизнеописанието имъ.

Българскиятъ езикъ въ стружкитѣ църква и училище много погѣсно нежели въ Охридскитѣ е замѣстенъ съ грѣцки. Когато прѣзъ 1856—1860 год. учителствувахъ тамо, старитѣ свещеници казваха ми, че тѣхнитѣ родители или дѣди свещеници, на млади години служили въ църквата по славѣнски, сир. нѣщо прѣди 70 години отъ тога, а грѣцки не знаели; а прѣди 95—100 години, т. е., 20—30 год. слѣдъ паданъето на Охридската независима архиепископия, почнало се да се служи по грѣцки, когато наопаки въ Охридъ не се помни отъ кога се е въвелъ грѣцкиятъ езикъ. И пакъ въ Струга една-дваѣ години порано се въведе български езикъ, именно на 1857 год., а въ Охридъ на 1859—1860 год. Сега въ Струга училища има: едно главно, едно първоначално и едно дѣвическо, вситѣ на български езикъ.

Прилага се тукъ песенъта за вдовицата на пок. Д. Миладиновъ, съчинена отъ покойния Р. Живзифовъ и печатана въ спис. „Братски трудъ“, а прѣпечатана въ „Читалище“ год. II. съ нѣкои езични бѣлѣжки. Сега пакъ прѣработана малко по мѣстното стружко нарѣчие.

Вдовица.

„В'градъ Струга дек'буйно Дримъ течить,
И'зъ езеро златъ песъкъ влечить,
Затѣжила какъ Кукавица,
При рожби си влета вдовица.
Тя майка вдойца пѣщи
Съ распуцени коси по плещи,
Прокълнуватъ своя сѣдбина,
Прокълнуватъ часъ и година.
Въ прѣгрѣшки си рожби държеещи
И ядни си сълзи ронеещи,
Расплакала гори, планини
И стружки глѣбоки долини;
Градини и ниви и дървья,
Расплакала цвѣта и лозя;
И славей прѣстана да пѣить
И слънце прѣдъ нея да грѣить;

Отъ жалость Зорница се скрила
 И вситѣ небѣсни свѣтила;
 И върба си вѣтки наведна
 И риба изъ вода побѣгна.

При рожби вдвойца ми страдна,
 Наредвитѣ си тѣжна и ядна.
 За кого тѣ коси си корнитѣ?
 За кого тѣ съззи си ронитѣ?

За мѣжа, за деверѣ тѣ'вика,
 А рожби, за татка, за стрика;
 Изеде ги градска темница
 Въ приморска царска столица.

Градъ Струга, градъ Охридъ, прѣславни,
 Два брата родени, два главни,
 Работници съ вѣра немѣртва,
 На злоба тѣ бидоха жѣртва!

Какъ вѣрно, какъ'сложно, сговорно,
 По българско поле отборно,
 По поле, по то македонско,
 Широко и чисто славянско.

Запалени свѣщи дѣржеещи
 На Бугари пѣть тѣ светееещи
 Безъ хитрость, безъ гордость, безъ злоба
 И себе си вѣрни до гроба;

Со сърдце смирено, горещо,
 Тѣ бранехъ, со слово си вѣщо
 Народность, свобода народна,
 И вѣра духовна, свободна.

И бѣше имъ слово такъ мило,
 Такъ живо, такъ врело, такъ силно,
 Та'се, що до тога бѣ нѣмо,
 Продума се, малко, голѣмо!

О, брата, дружина ми вѣрна!
 Владика со вѣра безвѣрна,
 Наклевети брата ми славни,

Какъ'кървници страшни и главни:
 Въ голѣмъ градъ прѣзморский, приморский,
 Оставиха сняга и коски!
 А гробъ имъ не знахътѣ: То мѣсто
 Прѣмило, прѣдраго, прѣсвѣто!